

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

S.P.A.C.E. SOCIETY, POLITICS, ADMINISTRATION IN CENTRAL EUROPE

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 4

Одеса
2017

Головний редактор:

Д.В. Яковлев – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Заступник головного редактора:

К.М. Вітман – доктор політичних наук, професор, декан магістратури державної служби Національного університету «Одеська юридична академія».

Відповідальний секретар:

Д.Ю. Дворніченко – кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Редакційна колегія:

С.В. Курбатов – доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України та афілійований науковий співробітник Центру російських та євразійських досліджень Університету Уппсала (Швеція);

С.М. Наумкіна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Є.В. Перегуда – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури;

Л.Є. Смола – доктор політичних наук, професор, професор кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського;

В.О. Туляков – доктор юридичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія»;

В.Ф. Цвих – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І.В. Шапошникова – доктор соціологічних наук, доцент, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету;

С.А. Щудло – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Л.В. Ярова – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Harris Kevan – Assistant Professor of Sociology, the University of California (Los Angeles, USA);

Csepely Gyorgy – Chair of Interdisciplinary Social Research Doctoral program at Faculty of Social Science at Eotvos Lorand University (Budapest, Hungary);

Zelinska Maria – Doktor habilitowany, Professor, Director of Sociology Institute at Zielona Gora University (Zielona Gora, Poland);

Wedel Janine – Professor in the School of Public Policy at George Mason University (Fairfax, USA).

**Електронний журнал «S.P.A.C.E.» внесено до переліку наукових фахових видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з політичних наук
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук,
відповідно до Наказу МОН України від 22.12.2016 № 1604 (Додаток 9)**

Рекомендовано до поширення через
мережу Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» **21.04.2017 р. (протокол № 7)**

Сайт видання:
www.space.nuoua.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.01

А. Ю. Кравець*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: БІОПОЛІТИЧНИЙ ПІДХІД**

Постановка проблеми. Природа людини і її політичної поведінки являє собою одну з основних проблем для будь-якого політичного мислителя. Саме ця проблематика знаходиться в центрі уваги більшості біополітиків, серед яких: Р. Мастерс, А. Соміт, С. Петерсен, А. Олескін та інші. Р. Мастерс підкреслює, що біополітика розглядає одвічне питання про те, яка за своєю природою людина [10]. А. Олескін стверджує, що біополітика в розумінні природи людини тяжіє до натуралізму, підкреслює значущість природи людини як продукту її еволюційно-біологічної передісторії [2, с. 19].

Варто підкреслити, що в біополітичному співтоваристві й досі не вироблено єдиного розуміння природи «людини політичної» й чинників, що формують її соціальну та політичну поведінку. Так, А. Соміт і С. Петерсен доводять, що люди – це «соціальні примати», які мають спільні риси з іншими представниками цього виду, але, в той же час, є унікальними завдяки такій рисі, як самосвідомість [12, с. 5]. Вітчизняний науковець Я. Потапенко розуміє «*Homo politicus*» як «продукт біологічно-еволюційного розвитку, частку єдиного планетарного біо-розмаїття» [3, с. 397]. МакНейл називає людину «найвищим проявом біосфери», який живе та працює сам по собі та спільно з іншими людьми задля задоволення своїх потреб [9, с. 1–13].

Проблематика політичної поведінки, як і питання про природу «людини політичної», є складним феноменом наукового аналізу, адже в біополітичному дискурсі й досі не вироблено чіткого уявлення про ті фундаментальні характеристики, що лежать у природі «людини політичної» та формують її політичну поведінку. У біополітичному середовищі постійно точаться дискусії з приводу того, яка складова частина – генетична чи соціальна – більшою мірою впливає на соціальну та політичну поведінку людини. Головна проблема полягає в тому, що біополітики розділені на декілька груп, які пропонують своє бачення природи «людини політичної» і її поведінки в соціумі й в політиці, що не сприяє цілісності уявлення про цей феномен.

Що стосується самого визначення політичної поведінки в біополітичній царині, то тут також немає єдності. Так, А. Олескін визначає поведінку як «спосіб відповіді організму на стимул ззовні». Однак сам дослідник зазначає, що не всяка поведінка може бути викликана або змінена впливом ззовні, безліч її форм мають «запрограмовану спадкову компоненту» [2, с. 74]. Це, власне, й відрізняє біополітичний підхід від інших. Політична поведінка в біополітичній площині – сфера самовияву індивіда, яка відповідно до еволюційної дослідницької стратегії, покладеної в основу біополітики, заснована на виборі та

урівноваженні протилежних схильностей, здібностей та вподобань індивіда для досягнення ефективного поведінкового результату в соціальній і політичній сфері. За словами А. Соміта і С. Петерсена, «людська поведінка – продукт не просто наших генів, але взаємодії між природою і вихованням. Ми одні здатні до створення складної культури, що складається як із матеріальних об'єктів, так і з абстрактних цінностей; ми – єдиний біологічний вид, в якому цінності, які ми створили, здатні переважити наші найсильніші і глибоко вкорінені поведінкові імперативи» [12, с. 1].

Таким чином, ми бачимо, що біополітика репрезентує свій унікальний погляд на «людину політичну» і її поведінку, а в біополітичному співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про те, що являє собою «*Homo politicus*», які механізми лежать в основі її соціальної і політичної поведінки. А тому **метою дослідження** є подальший науковий аналіз, систематизація та поглиблення біополітичного знання стосовно природи і сутності політичної поведінки людини.

Виклад основного матеріалу. У даному контексті слід зазначити, що коли ми говоримо про природу політичної поведінки, акцент робиться саме на її природних (біологічних) складових частинах, таких як генетика, інстинкти, нейрофізіологічні та психологічні властивості, вроджені схильності. При цьому наголошується, що вони можуть корегуватись у процесі виховання, навчання і соціалізації.

Одним з основних завдань біополітики є виявлення генетично детермінованих поведінкових актів. Так, Ч. Еван зазначає, що «середовище визначає батьківський внесок, який впливає на поведінку нащадків» [8, с. 134]. Класики біополітики А. Соміт і С. Петерсен наполягають на тому, що «гени виступають в якості «основних одиниць, через які особливості передаються від батьків до нащадків» [12, с. 1, 5]. А. Олескін доводить, що рівень основних нейротрансмітерів (речовин, необхідних для передачі імпульсів між нервовими клітинами), таких як серотонін, адреналін, дофамін, частково обумовлений генетичними факторами. Рівень нейротрансмітерів впливає на соціальний ранг людини, його активність, агресивність й інші політично важливі параметри. Чимала увага, за словами А. Олескіна, приділяється також ADHD («attention deficit hyperactivity disorder – розлад з дефіцитом уваги та підвищеною активністю»). Тобто існують гени, що призводять індивідів до імпульсивної, безконтрольної, гіперактивної, неухважної, агресивної поведінки. Люди з таким генотипом являють собою ідеальний контингент для вербування в ряди бойовиків. Але слід зазначити, що ці ж відхилення можуть зробити індивідів

хоробрими воїнами, харизматичними політиками, ініціативними менеджерами. У даному випадку провідну роль відіграє правильне виховання, навчання та відповідне оточуюче середовище [2, с. 119].

Генетичні чинники можуть сприяти розвитку в політичних діячів таких психічних і поведінкових розладів, як нарколепсія (патологічна сонливість), хвороба Альцгеймера, маніакально-депресивний психоз тощо. При цьому маніакально-депресивний психоз може існувати в субклінічних формах, які «цілком сумісні із соціальною адаптованістю і навіть політичною активністю, лише надають їм відповідні забарвлення». Так, «політик із субклінічно вираженим маніакально-депресивним психозом (циклоїд) схильний до періодів підвищеного настрою й активності (манія), змінюваним періодами депресії», що впливає на прийняття ним управлінських рішень [2, с. 121]. Як зазначає А. Олескін, «у даний час, у зв'язку з розробкою методів генної інженерії і клонування, лунають голоси на користь поліпшення людського соціальної поведінки. Наприклад, Д. Хаммер з Національного Інституту раку (США) ратує за усунення генетичних коренів агресії і насильства шляхом елімінації відповідних генів. Ці заходи виступають як складова частина сучасних еугенічних програм» [2, с. 121].

Ще однією з основних біологічно детермінованих компонент поведінки людини є інстинкт, який можна визначити як «генетично детермінований комплекс фіксованих дій» [2, с. 76]. К. Лоренц називає їх «спадковими координаціями», що включають такі компоненти: 1) стан особини, готової до вчинення певної дії, що визначається нейрофізіологічними факторами, наприклад, голод, страх тощо; 2) ключовий подразник, що запускає інстинктивну поведінку; 3) завершальну дію; 4) пригнічений подразник: інстинкт може бути не реалізований, якщо активність особини тимчасово спрямована на іншу поведінку» [1].

Отримані в останні десятиліття нейрофізіологічні дані говорять про важливість для людської психіки подій, що відбуваються в людському мозку, наприклад в мозковому стовбурі, лімбічній системі (являє собою функціональне об'єднання структур мозку, що беруть участь в організації емоційно-мотиваційної поведінки). Ці структури здійснюють модифікуючий і контролюючий вплив (у розвинутій формі багато з них, наприклад мовні центри, є тільки у людини). Це не змінює їх давнього походження і, відповідно, еволюційного фундаменту їх функцій. Тому використання соціо-біологічних концепцій, генетики поведінки і етології в дослідженнях політичної поведінки представляє безперечний інтерес для сучасної політичної науки [2, с. 22].

Як зазначає Р. Бланк, «чим більше ми розуміємо функціонування мозку, тим більше ми схилиємо до думки, що нашу поведінку моделює наш мозок». У результаті «наша інтерпретація світу, в тому числі його політичного виміру, і наші реакції на нього, залежать від внутрішньої організації мозку» [6, с. 17]. У даному випадку слід зазначити, що мається на увазі те, що мозок бере участь у формуванні кожної дії або думки, які реалізуються як у процесі політично-

го керівництва суб'єктом управління, так і в процесі громадської діяльності об'єкта управління. Підтвердження цієї тези надає і Ф. Фукуяма, який стверджує, що поведінку людини потрібно розглядати як результат електрохімічних реакцій в органі, який ми називаємо мозком [4, с. 73]. Як зазначає П. Шанже, «все утворюється з поведінки, яка мобілізується чітким набором нервових осередків», а тому причини і наслідки людської поведінки слід шукати в особливостях мозкової діяльності індивіда [7, с. 97]. Мається на увазі те, що специфічна поведінка людини продукується нейронами мозку, а тому нейронна діяльність мозку – це важлива складова аналітичної моделі політичної поведінки. Як зазначає Р. Макдермотт, «якщо ми дійсно хочемо, щось дізнатися про поведінку і біологічні субстрати поведінки, нам потрібно синтезувати рівні аналізу в різних областях наукових знань, які самі по собі є обмеженими» [2, с. 22].

За словами А. Олескіна, «прямий зв'язок лобової частки мозку з лімбічною системою обумовлює те, що людина не є «холоднокровним комп'ютером», адже сприймає світ емоційно, через стан свого тіла, свої і чужі вчинки. Порушення функції лобових часток мозку призводить до «консервування» емоцій. Навіть невеликі порушення функціонування лобових часток мозку можуть призвести до «виникнення типу людей «без совісті» – від садистів-маніяків до політичних диктаторів» [2, с. 22].

Як відомо, людський мозок складається з двох півкуль, які, в більшості випадків, розвинені нерівномірно. Біополітики вважають, що в представників Західної цивілізації більш розвинена ліва «логічна» півкуля, тоді як у представників Східної – права «образна». У політичному лідерстві можна також виділити два стилі – «лівопівкульний», орієнтований на логіку і тверезий розрахунок, і «правопівкульний», орієнтований на образне бачення вирішення політичних проблем, часто спрямований у майбутнє. При цьому лівші відрізняються від правшів у плані організації функцій мозкових півкуль, а також у своїх політичних перевагах: правші дотримуються «правих» (консервативних) поглядів, а лівші тяжіють до лівих (реформістських, революційних) поглядів. Мало того, кількість офіційно зареєстрованих лівшів можна розглядати як свого роду мірило демократії: чим більш демократична держава, тим вищий відсоток лівшів в складі його населення [2, с. 136].

Політика багато в чому спирається на еволюційно примітивні форми соціальної поведінки, що виникли раніше людської мови і культури. І доісторична, і сучасна політика зберігає значну «лімбічну» компоненту (коли пристрасті переважають над розумом). Наприклад, явище харизми частково пов'язано з особливим комфортом, який відчувають підлеглі поблизу нього. Цей комфорт залежить від вироблюваних лідером стимулів, які можуть не сприйматися свідомо, але надходять в лімбічний модуль і через нього впливати на фізіологічний та емоційний стан індивіда. Поведінка збудженого натовпу буває настільки далеко від діяльності «свідомого мозку» (неокортексу), що К. Лоренц порівнював його не тільки

з лімбічною системою і поведінкою нижчих ссавців, але і навіть з поведінкою «анонімної зграї» риб, якою керує тільки стовбур мозку» [2, с. 134].

Важливу роль у формуванні соціальної і політичної поведінки людини відіграє такий нейротрансмітер (нейромодератор) мозку, як серотонін, адже його рівень впливає на визначення соціального статусу індивіда і його місця в суспільній ієрархії. Встановлено, що більш високі рівні серотоніну відповідають більш високому рангу в ієрархії. Зміна соціальної ситуації змінює рівні серотоніну (і інших нейротрансмітерів) у відповідних індивідів. Так, ізоляція домінанта веде до поступового зниження серотоніну [2, с. 141]. Дослідження Р. Мастерса, присвячені ролі серотоніну у *Homo sapiens*, виявили більш складну картину: 1) в людей з «макіавеллівським типом особистості» (агресивних, владних, цілеспрямованих, аморальних) соціальний ранг наростає в міру підвищення рівня серотоніну в крові; 2) в людей протилежного типу особистості, «поступливих моралістів», соціальний ранг зменшується в міру підвищення рівня серотоніну. Отже, серотонін (при його достатньому рівні) проявляє справжній тип особистості людини. Якщо ж існує дефіцит серотоніну, то, незалежно від типу особистості, настає депресія і зниження контролю за імпульсивною поведінкою, що може бути компенсоване за рахунок вживання відповідних медичних препаратів [10].

Велике біополітичне значення має й дослідження нервової системи людини, адже вона контролює весь спектр соціальної і політичної поведінки, всі її форми від свідомої до підсвідомої, від раціональної до ірраціональної. На переконання Р. Мастерса, «всі серйозні теорії, що пояснювали людську поведінку, в тому числі й в додатку до політики, неодмінно спиралися на ту чи іншу модель нервової системи» [10].

Біополітики наполягають на існуванні вроджених нейрофізіологічних типів. Як зазначає А. Олескін, «у ході ембріонального розвитку всі системи органів індивіда розвиваються з трьох первинних зародкових листків – зовнішнього (ектодерма), середнього (мезодерма) і внутрішнього (ендодерма)». І залежності від того, який з листків розвинений сильніше, людей класифікують на нейрофізіологічні і одночасно психічні типи: 1) нейротоніки – індивіди з домінуванням ектодерми, які надають перевагу жовтому кольору (символізує самотність і надію) та відрізняються високими інтелектуальними здібностями і підвищеною чутливістю до факторів зовнішнього середовища; 2) соматотоніки – прихильники червоного кольору (символізує кров і боротьбу), індивіди з переважанням мезодерми (відповідає за розвинену мускулатуру), енергійні, схильні до активної соціальної і політичної діяльності; 3) вісцеротоніки – індивіди з розвиненою ендодермою, що формує внутрішні органи, прихильники синього кольору (символізує небо і спокій), спокійні, врівноважені, товариські. Він наводить такі приклади політичних діячів, що відповідають цим типам: 1) Кальвін, фанатик нової віри (нейротонік, «жовтий»); 2) В. Ленін, нещадний і енергійний революціонер (соматотонік, «червоний»); 3) Нерон, що насолоджується життям імператора Рима (вісцеротонік,

«синій»). Прихильники цієї класифікації говорять також про поширеність змішаних типів [2, с. 155].

Таким чином, біополітики піддали серйозному сумніву традиційний погляд на людину як на суто розумну істоту, що має повну свободу волі й, відповідно, повністю відповідає за всі свої вчинки. Підкреслюється, що в наші дні є багато можливостей для свідомого чи несвідомого маніпулювання людською поведінкою. І важливу роль у цьому процесі відіграє структура й особливості людського мозку і психіки.

Від генетичних та фізіологічних особливостей перейдемо до еволюційно обумовлених. Так, біополітики виходять з тези про те, що людина генетично споріднена з іншими біологічними видами, а це неодмінно впливає на її поведінку в соціальній і політичній сфері. Серед вроджених особливостей соціальної та політичної поведінки, що споріднюють її з іншими «соціальними приматами», вони виокремлюють генетичну схильність до адаптації, домінування і підкорення. Зауважимо, що феномен адаптації сягає корінням теорії природного відбору Ч. Дарвіна, а еволюційна теорія і неоеволюціонізм лежать в основі біополітичної аналітики. Г. Вільямс зазначає, що «ті особливості людини, які відповідають навколишньому середовищу і дають організму вижити, називають «адаптацією». Протягом довгого часу люди, в межах свого виду, розвивають адаптацію, яка призводить до репродуктивного успіху [13, с. 134]. Як зазначає К. Баскін, у процесі еволюції формуються моделі поведінки, що дозволяють людині вижити в поточних умовах. Це призводить до вибудовування відповідних «механізмів виживання». Із часом механізми, що забезпечують виживання, стають дедалі більш складними, відповідно змінюються і моделі поведінки [5, с. 130].

Основне джерело еволюції і домінування і, як результату, виникнення соціальних і політичних ієрархій, А. Соміт і С. Петерсен бачать у тенденції до домінування: «Люди – це «соціальні примати з вродженою схильністю до ієрархічних й авторитарних соціальних і політичних структур» [12, с. 1–5]. Соціальні примати демонструють поведінку домінування і живуть в ієрархічних соціальних (у випадку з людським видом, політичних) структурах. Ієрархія є однією з найбільш універсальних особливостей соціальної та політичної організації. Як зазначають А. Соміт і С. Петерсен, «природний відбір забезпечив соціальних приматів «схильністю» до ієрархічних соціальних структур ... з помітними індивідуальними відмінностями в статусі і нерівним доступом до багатьох гарних речей у житті» [12, с. 8]. При цьому важливо зазначити, що з точки зору неодарвіністської теорії ці риси не зникли з плином часу, а мають величезний вплив на сучасну політику.

Звісно, ієрархія і домінування неможливі без підкорення. Так, біополітики вважають, що тенденція коритися поступово закріплюється в самій нашій природі й призводить до появи феномену «людської слухняності». Як зазначають А. Соміт і С. Петерсен, «природний відбір забезпечив нас «готовністю виконувати покійну роль» [12, с. 24]. Підтвердження цьому знаходимо і у Дж. Шефера: «Сучасне людське

життя – це, переважно, наявність знань в ієрархії підкорення: коли ми не спимо, ми проводимо більшу частину часу в ієрархіях, які розповсюджуються від корпоративної промисловості до державного управління. Серед найсильніших і постійних еволюційних спадщин нашого виду є готовність «коритися тим, хто при владі» [11, с. 169, 174].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що: 1. Генетично закладені особливості людського мозку та психіки впливають на соціальну і політичну поведінку людини. 2. Соціалізація, навчання і виховання, у свою чергу, можуть корегувати те, що закладене природою. 3. Навколишнє середовище і соціально-політична ситуація також впливають на фізіологічний стан людей і призводять до змін рівня нейротрансмітерів та гормонів, що неодмінно позначається на поведінці. 4. Схильність до домінування, з одного боку, і підкорення, з іншого, генетично закладені в природу «людини політичної».

Література

1. Лоренц К. Агрессия. [Текст] / К. Лоренц. – [пер. с нем. Г. Швейник]. – М. : «Прогресс», 1994. – 272 с.
2. Олескин А.В. Биополитика. Политический потенциал современной биологии [Текст] / А.В. Олескин. – М. : Научный мир, 2007. – 459 с.
3. Потапенко Я. Соматичне буття індивіду як об'єкт досліджень у галузі біополітики [Текст] / Я. Потапенко // Гілея. – 2013. – Вип. 74. – С. 397–399.
4. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия нашей биотехнологической революции [Текст] / Ф. Фукуяма. – М. : «ЛЮКС», 2004. – 349 с.
5. Baskin K., Bondarenko D. Living through a Second Axial Age [Text] / K. Baskin, D. Bondarenko // Second International Scientific Congress «Globalistics-2011: Ways to Strategic Stability and the Problem of Global Governance». – Moscow: Lomonosov Moscow University Press, 2011. – Vol. II. – P. 130.
6. Blank R. Biology and Politics: An Introduction [Text] / R. Blank // Politics and the Life Science: The State of the Discipline. – United Kingdom: Emerald Group Publishing, 2014. – 280 p.
7. Changeux P. The history of neuroscience in autobiography [Text] / P. Changeux. – N.Y., 2004. – 433 p.
8. Evan C. Political science and behaviour genetics: rethinking foundational assumptions [Text] / C. Evan // Peterson S., Somit A. Biology and politics: The cutting edge. – United Kingdom: Emerald Group Publishing, 2011. – P. 115–139.
9. McNeill H. The Rise of the West: A History of the Human Community [Text] / H. McNeill. – Chicago: University Chicago Press., 1991. – 828 p.
10. Masters R. D. The nature of politics. New Haven, L.: Yale University Press. 1989. – 298 p.
11. Shepher J. Commentary // Dominance, Aggression, and War. – N.Y.: Paragon, 1987. – P. 174.
12. Somit A., Peterson S. The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution [Text] / A. Somit, S. Peterson. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005. – 190 p.
13. Williams G. Adaptation and natural selection [Text] / G. Williams – N.Y.: Princeton University press, 1996. – 235 p.

Анотація

Кравець А. Ю. Природа політичної поведінки: біополітичний підхід. – Стаття.

Розглядається біополітична інтерпретація проблематики природи політичної поведінки, адже біополітика, як нова еволюційна дисципліна в межах сучасної політичної науки, пропонує своє унікальне бачення «людини політичної» і природи її політичної поведінки. З'ясовано, що проблематика політичної поведінки, як і питання про природу «людини політичної», є складним феноменом наукового аналізу, адже в біополітичному дискурсі й досі не вироблено чіткого уявлення про ті фундаментальні характеристики, що лежать у природі поведінки «людини політичної». А тому наукове знання стосовно біополітичного погляду на природу і сутність політичної поведінки потребує подальшого наукового аналізу та поглиблення. Визначено поняття «людина політична», де вона являє собою індивіда з вродженими властивостями мозку і психіки, які впливають на його соціальну та політичну поведінку, можуть корегуватись у процесі соціалізації та виховання. Отже, коли ми говоримо про природу політичної поведінки, акцент робиться саме на її природних (біологічних) складниках, таких як генетика, інстинкти, нейрофізіологічні та психологічні властивості, вроджені схильності. При цьому наголошується, що вони можуть корегуватись у процесі виховання, навчання і соціалізації.

Ключові слова: біополітика, «людина політична», політична поведінка.

Аннотация

Кравець А. Ю. Природа политического поведения: биополитический подход. – Статья.

Рассматривается биополитическая интерпретация проблематики природы политического поведения, ведь биополитика, как новая эволюционная дисциплина в пределах современной политической науки, предлагает свое уникальное видение «человека политического» и природы его политического поведения. Выяснено, что проблематика политического поведения, как и вопрос о природе «человека политического», является сложным феноменом научного анализа, ведь в биополитическом дискурсе до сих пор не выработано четкого представления о тех фундаментальных характеристиках, которые лежат в основе поведения «человека политического». Поэтому научное знание о биополитической точке зрения на природу и сущность политического поведения требует дальнейшего научного анализа и систематизации. Определено понятие «человек политический», где он представляет собой индивида с врожденными свойствами мозга и психики, которые влияют на его социальное и политическое поведение, могут корректироваться в процессе социализации и воспитания. Итак, когда мы говорим о природе политического поведения, акцент делается именно на его природных (биологических) составляющих, таких как генетика, инстинкты, нейрофизиологические и психологические свойства, врожденные склонности. При этом отмечается, что они могут корректироваться в процессе воспитания, обучения и социализации.

Ключевые слова: биополитика, «человек политический», политическое поведение.

Summary

Kravets A. Yu. The “nature” of political behavior: biopolitical interpretation. – Article.

The biopolitical interpretation of the problems of the nature of political behaviour is the main aim of the article. Biopolitics as a new evolutionary discipline in a modern political science offers its unique vision of a “political man” and the nature of his political behaviour. It has been clarified that the problem of political behaviour is a complex phenomenon of scientific analysis, because in biopolitical discourse there is still no clear view about fundamental characteristics of the “political man” and his political behaviour. Therefore, scien-

tific knowledge about political behaviour requires further scientific analysis and systematization. It was determined, that “political man” is an individual with innate properties of the brain and psyche that affect his social and political behavior, can be adjusted in the process of socialization and upbringing. So, when we talk about the nature of political behaviour, we talk about its natural (biological constituents) such as genetics, instincts, neurophysiological and psychological properties, innate tendencies. It is noted that they can be adjusted in the process of education, training and socialization.

Key words: biopolitics, “political man”, political behavior.

УДК 321.01

М. П. Надозірна
студентка магістратури
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНДИВІДУАЛІЗМ ТА РАЦІОНАЛІЗМ ЯК СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ МОДЕРНІЗАЦІЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Постановка проблеми. Індивідуалізм та раціоналізм відносяться до фундаментальних принципів модернізації. Але це надзвичайно широкі поняття, які стосуються всіх без виключення соціальних, економічних та політичних процесів.

Дослідження ролі індивідуалізму та раціоналізму в теоретичному та практичному вимірах пов'язуються в історії філософської, соціологічної та політичної думки з традицією утилітаризму. Саме утилітарна традиція розмістила ці поняття в центрі дослідницької уваги, що і стало ґрунтом для виокремлення Р. Коллінзом утилітаризму в якості одного з головних соціологічних теоретичних напрямків поряд із традицією конфлікту, традицією Дюркгейма та інтеракціоністською традицією.

Формування утилітарної традиції в Європі та в країнах Північної Америки відбувалось у процесі модернізації, економічного розвитку, демократизації суспільних відносин. Утилітаризм поставив у центр дослідження індивіда та індивідуальну поведінку, раціональність та раціональний вибір. Усі ці проблеми вкрай актуальні для дослідників у сучасній Україні, а підходи утилітаризму щодо індивідуалізму та раціоналізму дозволяють також проаналізувати фактори, які заважають раціональному вибору громадян.

Акцентування уваги на індивідуалізмі та раціоналізмі є необхідною умовою демократичного розвитку, становлення інститутів влади та громадянського суспільства. У ставленні до індивіда (особистості) віддзеркалюються не лише досягнутий рівень політичної культури влади та громадян, ґрунтовність філософських, політичних, економічних парадигм, а й особливості історичного розвитку кожної країни.

Саме тому ґрунтовний науковий аналіз індивідуалізму та раціоналізму як основи модернізації, джерел та етапів еволюції розуміння ролі індивідуалізму та раціоналізму передбачає розгляд основних етапів розвитку наукової думки, дослідження історичних трансформацій раціоналізації та індивідуалізації соціальних відносин.

Сьогодні, через зміни в структурі політичної взаємодії, становлення інформаційного суспільства, а також у зв'язку «з переходом до мережевої організації соціального простору перегляду підлягають засадничі принципи влади модерної доби, в тому числі – роль раціональності та індивідів у соціальних відносинах» [5, с. 29].

Одним із результатів посткомуністичних трансформацій є раціоналізація політичної та соціальної поведінки громадян нашої країни. Це знаходить вираження в сприйнятті діяльності владних інститутів, ставленні до них, електоральній поведінці та масових протестних акціях. Суспільство поступово відходить

від характерних для традиціоналістської свідомості елементів міфотворчості (колективізм, ірраціоналізм) й завищених (певною мірою – романтичних) сподівань стосовно влади.

Політичні зміни останніх років довели як актуальність і необхідність звернення до раціональності та індивідуалізму як альтернативам державному плануванню в економіці та авторитарному контролю над суспільством, так і небезпеку спрощеного розуміння індивідуалізації й раціоналізації в процесі модернізації суспільства.

У таких умовах визначального значення набуває інтерпретація індивідуалізму та раціоналізму як беззаперечних цінностей сучасного суспільства, дієвого інструменту розв'язання актуальних суспільних проблем, протиріч і конфліктів, основи демократичного механізму підвищення ефективності політичної та економічної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дискусії відносно змісту та характеристик, місця та ролі індивідуалізму та раціоналізму в процесі модернізації суспільства продовжуються протягом декількох століть. Інтерес до індивідуалізму та раціоналізму найбільше проявляють представники економічної теорії. Починаючи від А. Сміта увага до індивідуалізму та раціоналізму стала ознакою дослідження економічної поведінки. Роль індивідуалізму та раціоналізму як основи модернізації досліджувалась у працях таких економістів, як Дж. Кейнс, Ф. Гаєк, К. Полані, М. Фрідман, М. Флуд, М. Дрешер, А. Такер К. Ероу та ін., які звертались до індивідуалізму та раціоналізму в тому вигляді, як їх було представлено в традиції утилітаризму. Істотний інтерес у методологічному плані для аналізу джерел та історичних етапів розвитку індивідуалізму та раціоналізму представляють роботи Аристотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г.-Г. Гегеля. Кожен із них зробив внесок у розуміння сутності індивідуалізму та раціоналізму, їх ролі в політиці та суспільстві.

Поглиблене соціально-філософське й політологічне дослідження феноменів індивідуалізму та раціоналізму здійснювалось у роботах таких авторів, як Кондорсе, І. Берлін, Ф. Бенетон, Ж. Бодуен, М. Дюверже, ін. Цими авторами сформульовано низку важливих теоретичних і методологічних положень, які розкривають сутність та природу індивідуалізму та раціоналізму, в тому числі – через їх критику.

Теорію раціонального вибору, як спадкоємицю утилітарної традиції, розробляли Д. Грін, І. Шапіро, К. Ероу, Дж. Найт, Г. Кавка, К. Монро, М. Фармер, ін.

Ідеї одного із засновників утилітарної традиції І. Бенґама щодо ролі індивідуалізму та раціоналізму

в політиці стали основою ліберальної політичної та філософської традиції (В. Вільсон, З. Бжезинський, Р. Кларк) та були продовжені в концепції політичного реалізму (Г. Моргентау, Е. Карр, Дж. Кеннан, Г. Кіссінджер, Р. Арон, К. Томсон, ін.).

Роль індивідуалізму та раціоналізму як основи модернізації були критично переосмислені в роботах К. Маркса (який поставив під сумнів методологічний індивідуалізм), М. Вебера (який визначив існування різних типів раціональності та раціональної дії) та згодом – у роботах представників постмодерного напрямку філософських та соціологічних досліджень (Ж. Деріда, Ж. Делез, Ф. Гваттарі, Ж.-Ф. Ліотар, Ф. Джеймсон, ін.).

Метою статті є дослідження індивідуалізму та раціоналізму як складових частин модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. До складових частин дослідження індивідуалізму та раціоналізму можна віднести модель «економічної людини» з властивим їй егоїзмом та відповідною шкалою цінностей та потреб, теорію цілераціональної дії М. Вебера та принцип методологічного індивідуалізму в аналізі соціальних відносин. Деякі автори розглядають принципи індивідуалізму та раціоналізму як складові частини ринкової парадигми суспільства та політики. З другої половини минулого століття теорія раціонального вибору, як одна із сучасних версій утилітаризму, також поширила свій вплив на дослідження міжнародної політики.

В умовах модернізації пріоритет індивідуальної раціональності є безумовним, але ХХ століття довело парадоксальність раціональності, відсутність гарантій її досяжності навіть за умов дотримання всіх необхідних передумов, а також складність формування колективної раціональності на базі сукупності індивідуальних раціональностей.

Сучасний етап розвитку концепцій індивідуалізму та раціоналізму відбувається на тлі істотних зрушень у відносинах індивіда і влади, демодернізації та постмодернізації, розвитку процесу глобалізації та інформаційних технологій. Це вимагає звернення до дослідження джерел та історичних трансформацій розуміння індивідуалізму та раціоналізму.

Одним із перших, хто зробив наголос на реалізації індивідуалізму та раціоналізму в політиці в епоху Відродження, був Н. Макіавеллі. Він визначив розуміння ролі індивідів, сутність і призначення раціональних рішень влади, а головне – висловив практичні рекомендації для государя щодо захоплення та утримання влади. Н. Макіавеллі започаткував «силову інтерпретацію політичної діяльності та політичного вибору, виходячи з розуміння політики як сфери владних відносин, рішень і дій, що мають власну логіку (раціональність), відмінну від логіки людських дій в інших сферах суспільного життя й не зумовлену поняттям морального блага або теологічною доктриною» [4, с. 93]. Н. Макіавеллі приходять до висновку, що в основі політичної поведінки лежить не християнська мораль, а користь і сила государя. Ця концепція отримала назву «спецраціональність Н. Макіавеллі» [4].

На думку Є.П. Нікітіна, це «особливий різновид раціональності, притаманний тій чи іншій спеціалізованій формі духовної діяльності. У свою чергу, останнім

терміном позначено такий вид духовної діяльності, який виконується через посередництво певного соціального інституту і, як правило, не виходить за межі одного з фундаментальних начал духа – пізнавального, морального, естетичного. Кожна форма специфічності створює певне ідеологічне самозабезпечення, певну особливу ідеологію з метою підкреслити цю свою велику ефективність і взагалі всіляко звеличувати власні позитивні якості, переваги перед усіма іншими формами раціональності, відстоюючи тим самим своє право на повну незалежність від них» [4, с. 94].

Одним із засновників традиції утилітаризму вважають англійського політичного філософа Є. Бентама, який стверджував, що «...кожного слід вважати за одного і тільки за одного індивіда» [3, с. 58]. Виходячи з індивідуалізму, Є. Бентам захищав представницьку демократію, радикальний егалітаризм, конституціоналізм. У першій половині ХVІІ століття традиція утилітаризму, яка була безпосередньо пов'язана з увагою до індивідуалізму та раціоналізму, поширилась на американський континент. Утилітарні та прагматичні підходи було реалізовано в політиці та державотворчості Т. Джефферсона та Дж. Медісона.

Проблему індивідуальної дії та її раціоналізації розробляв Макс Вебер [3, с. 77]. Розуміння влади в М. Вебера цілком спирається на індивідуальну взаємодію: «Влада – це будь-яка ситуація, за якої індивіди можуть реалізувати свої цілі, незважаючи на опір інших» [3, с. 78]. Найбільш раціональним засобом здійснення державної влади, за М. Вебером, є бюрократія, службові місця якої не є їх приватною власністю.

У другій половині ХХ століття утилітарна традиція знайшла своє продовження в теорії раціонального вибору, яка звертається до моделі «раціонального індивіда» та моделі вибору, який ґрунтується на індивідуальній егоїстичній поведінці. Саме з кута зору теорії раціонального вибору, що виходить із принципів раціоналізму та індивідуалізму, було запропоновано пояснення поведінці виборців, правлячого класу в процесі прийняття рішень, бюрократії (що вдалось за рахунок уваги до поняття «ренти»), лобювання приватних інтересів через діяльність влади та опортуністичної поведінки. Успіх даної теорії в поясненні та моделюванні економічної та політичної поведінки означав тріумфальне повернення утилітарної традиції як мейнстріму до сучасного наукового дискурсу. Теорія раціонального вибору виходить із того, що індивід у ситуації обирає той шлях, який, на його думку, допоможе отримати найбільш вигідний для нього результат.

Отже, індивід діє раціонально. Проте з раціональністю індивідуальної поведінки виявилось не так все просто, як вважали представники утилітарної традиції. Можна знову згадати М. Вебера, який виділяв два типи раціональної поведінки: ціннісно-раціональну та цілераціональну. У концепціях постсучасності ставиться під сумнів здатність індивідів на основі раціональності пояснити весь комплекс соціальних відносин (проблематичність раціональності пізнання), а також належним чином упорядкувати та перебудувати будь-який соціальний простір (проблематизація раціоналізації економічної та політичної діяльності). Парадоксальність раціональності полягає в наявності та

співіснуванні різних типів раціональності. Як наслідок – наявність в одному суспільстві різних соціальних просторів із різними типами раціоналізації поведінки індивідів (те, що є раціональним для одного соціального поля, може виглядати як ірраціональна поведінка в іншому). Тобто уявлення щодо раціональності, які були характерними для минулої епохи та забезпечували модернізацію суспільства, більше не є загальновизнаними та не виглядають достатньо обґрунтованими в епоху постмодерну.

«Концепція модерну виходила з домінування цілораціональності у сфері урядування, впорядкувальним механізмом суспільства виступала держава, в центрі якої знаходилась «економічна» людина. На рівні соціальної організації це означало встановлення раціональних бюрократичних апаратів, на рівні ідеологій – підтримку обґрунтувань, які відповідають таким бюрократичним апаратам» [6, с. 176].

Модернізація представляє собою багатофакторне явище, «розтягнуте» в часі (вона триває вже протягом декількох століть) та просторі (охоплює усі континенти та багато країн). Але в основі модернізації все ж знаходяться індивідуалізм та раціоналізм. Щодо другого, то раціоналізації в процесі модернізації підлягають усі без виключення соціальні простори – від повсякденного спілкування до політичних відносин та управління. І країни, які сьогодні реалізують моделі «навздогінної» модернізації, мають усвідомлювати це. Щоправда, сьогодні зазнають змін інтерпретації раціональності, зокрема Б. Вальденфельс говорить про те, що ірраціональному протиставляється вже не всеохоплююча універсальна раціональність, а специфічні форми раціональності, що існують як смислові, регулярні взаємозв'язки в різних соціальних просторах, тобто відбувається перехід від опозиції «раціональне — ірраціональне» до плюралізації раціональності (Б. Вальденфельс) [1, с. 43].

Також раціональність прийняття рішень, здійснення вибору в сучасних умовах вкрай ускладнюється інформаційним перенавантаженням індивідів. Якщо раніше існувала нестача інформації для раціональної дії, то сьогодні є її надмірність. З інформаційного потоку вкрай складно відібрати адекватну інформацію, яка б становила ґрунт для раціонального рішення. Саме тому, коли йдеться про раціональність політичного вибору, то утопічно виглядають припущення щодо наявності вичерпної інформації з того чи іншого питання, її адекватного розуміння та використання індивідами. Навпаки, більш реалістично видається позиція, що індивіди використовують ту інформацію, яка є для них доступною через мас-медіа.

Таким чином, у концепціях раціонального вибору та публічного вибору в поясненні модернізації головне місце відводиться індивідуальній поведінці. Політики прагнуть максимізувати свої особисті шанси на переобрання, збільшити свій політичний та економічний капітал. Бюрократія прагне збільшити автономію в прийнятті рішень та максимізувати бюджет тих державних програм, які контролюються з її боку. Варто погодитись, що «...політичні агенти не менш схильні керуватись егоїстичними мотивами, ніж економічні, отож було б непослідовним гадати, ніби рушіями економіки є егоїстичні дії, а політики – альтруїстичні» [6, с. 448].

Висновки. У цілому такий напрям дослідження модернізації, як утилітаризм, виходить із того, що одиницею аналізу є окремий індивід, а моделювання напрямків модернізації та оцінка її успішності здійснюється на підставі припущення, що індивіди поведуться раціонально.

Представники теорії раціонального вибору інтерпретують модернізацію, виходячи з моделі раціональної поведінки індивідів, які прагнуть досягти цілі максимальної індивідуальної вигоди й користі. Так, вважається, що в умовах модернізації політики вибудовують власні стратегії, виходячи з моделі політичного ринку, та орієнтуються на механізми раціонального вибору електорату. Для модернізації індивідуалізм та раціоналізм полягає у визначенні принципів раціональної індивідуальної поведінки: принцип максимізації вигоди, мотиви участі в голосуванні, можливі втрати у випадку відмови від участі в голосуванні. Тобто в процесі модернізації йдеться про інструментальне розуміння раціональності, згідно з яким індивіди співставляють власні очікувані вигоди й витрати, намагаючись максимізувати перші і мінімізувати другі.

У процесі модернізації індивід постає як такий, що використовує свою працю та ресурси на ринку, послідовно задовольняючи свої інтереси. При цьому індивіди раціональні, але не егоїстичні; вони здатні діяти на користь суспільного блага.

Література

1. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности / Б. Вальденфельс // Социологос. – М.: Прогресс, 1991. – С. 39–51.
2. Коллинз Р. Четыре социологических традиции / Р. Коллинз. – Пер. В. Росмана.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 320 с.
3. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана]; пер. з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 790 с.
4. Никитин Е.П. Спецрациональность / Е.П. Никитин // Исторические типы рациональности / отв. ред. В.А. Лекторский. – М., 1995. – Т. 1. – С. 86–107.
5. Яковлев Д.В. Рациональный выбор политических акторов как фундаментальная умова переходу до демократії / Д.В. Яковлев // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 47. – С. 28–35.
6. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.

Анотація

Надозірна М. П. Індивідуалізм та раціоналізм як складові частини модернізації: історія і сучасність. – Стаття.

У статті досліджуються індивідуалізм та раціоналізм як основні складові модернізації. Визначено історичні джерела та теоретичні напрямки осмислення індивідуалізму та раціоналізму. Особливу увагу приділено утилітарній традиції в політичній філософії. Відзначено, що на сучасному етапі утилітарна традиція, у фокусі якої знаходяться індивідуалізм та раціоналізм, знаходить своє продовження в теорії раціонального вибору та теорії ігор.

Ключові слова: модернізація, індивідуалізм, раціоналізм, теорія раціонального вибору, теорія ігор, утилітаризм.

Аннотация

Надозирна М. П. Индивидуализм и рационализм как составляющие модернизации: история и современность. – Статья.

В статье исследуются индивидуализм и рационализм как основные составляющие модернизации. Определены исторические источники и теоретические направления осмысления индивидуализма и рационализма. Особое внимание уделено утилитарной традиции в политической философии. Отмечено, что на современном этапе утилитарная традиция, в фокусе которой находятся индивидуализм и рационализм, находит свое продолжение в теории рационального выбора и теории игр.

Ключевые слова: модернизация, индивидуализм, рационализм, теория рационального выбора, теория игр, утилитаризм.

Summary

Nadozirna M. P. Individualism and rationalism as components of modernization: history and modernity. – Article.

The article examines individualism and rationalism as the main components of modernization. The historical sources and theoretical directions of comprehension of individualism and rationalism are determined. Particular attention is paid to the utilitarian traditions in political philosophy. It is noted that at the present stage, the utilitarian tradition, in the focus of which is individualism and rationalism, finds its continuation in the theory of rational choice and game theory.

Key words: modernization, individualism, rationalism, theory of rational choice, game theory, utilitarianism.

УДК 321.01

К. С. Нікешина
студентка магістратури
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

СОЦІАЛЬНІ УМОВИ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

Постановка проблеми. Стаття присвячена теорії вибору як міждисциплінарному напрямку наукових досліджень соціальних відносин. Місце людини в суспільстві, її поведінка з кута зору соціології пояснюються низкою умов та обставин соціального порядку, які дозволяють дослідити основний зміст і принципи прийняття індивідуальних та колективних рішень, систему відносин у суспільстві, способи розв'язання проблем вибору, притаманні тому чи іншому суспільству. Сукупність соціальних умов вибору представляє систему обмежень та заохочень, які є джерелом способів прийняття раціональних (або ірраціональних) рішень. Із урахуванням соціальних умов вибору побудовані всі моделі індивідуальної та групової поведінки.

На сучасному етапі теорія вибору без перебільшення є одним із основних напрямків досліджень, пов'язаних із використанням методології неокласичного аналізу. В економічній теорії вона вже протягом декількох десятиліть зберігає статус «мейнстріму». Соціологи називають традицію раціонального вибору (утилітарну традицію) одним із чотирьох головних підходів до аналізу соціальної дійсності (Р. Колінз). Час від часу соціологи та політологи говорять про «економічний імперіалізм», тобто намагання теорії вибору зайняти місце «мейнстріму» і в соціальних науках. Теорія раціонального вибору – це наймолодший з методологічних підходів, надзавданням якого декларувалось перетворення політичної науки на точну дисципліну, яка б відповідала назві Political Science.

Метою статті є дослідження соціальних умов політичного вибору з кута зору міждисциплінарного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі сформовано два основних підходи до феномену вибору: екзистенціальний та маркетинговий. Перший має відношення до філософської традиції екзистенціалізму та пов'язує вибір із свободою (свобода вибору), відповідальністю (відповідальність за вибір), стражданням та страхом. Ситуація «Великого вибору» – це час найвищого напруження духовних та фізичних сил індивіда, який трапляється декілька разів за життя (або і не виникає взагалі), має принциповий моральний характер, означає «або – або» [8, с. 156]. Другий підхід, навпаки, наголошує на «повсякденності» та тривіальності феномену вибору, який пов'язується, передусім, із задоволенням потреб індивіда послугами та продукцією. «Вибір тут переміщується в публічну площину, постає як важлива частина публічного управління, прийняття рішень у менеджменті, реалізації політичних інтересів» [8, с. 157].

Дослідження соціальних умов політичного вибору представлено в роботах зарубіжних та вітчизняних соціологів, політологів та економістів. Представники теорії раціонального вибору та публічного вибору К. Ероу, Дж. Бюкенен, М. Фрідман, Дж. Вальдфогель,

Е. де Сото, Г. Таллок, М. Олсон та ін. вважають, що здійснення політичного вибору передбачає розуміння соціальних умов та формулювання мети соціального, політичного та економічного розвитку. Наприкінці 90-х років XX століття ідеї економічної теорії щодо «раціонального індивіда», «раціонального вибору», «суспільного інтересу», «теорії гри», «опортуністичної поведінки», «транзакційних витрат» поширились на соціологію, політологію, право. Багато дослідників вважали це проявом «економічного імперіалізму», адже контури теорії вибору проступають у дослідженнях держави, політики та влади (М. Олсон, Е. Даунз, У. Нісканен, Д. Норт, ін.), демократизації, партійної політики та теорії еліт (Й. Шумпетер, А. Сен, Ф. Гаєк, Р. Лахман, О. Фісун, Д. Яковлев, ін.), політичних ідеологій (П. Кругман, Я. Корнаї, ін.), соціальної дії та взаємодії (Г. Дерлугьян, К. Ероу, Р. Гардін, Т. Сандлер та ін.), публічної політики (П. Б'юкенен, М. Фрідман, Е. де Сото, Дж. Ле Гранд, Д. Хаусман, В. Парсонс, О. Дем'янюк та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. З кута зору соціологічної теорії вибір носить індуктивний характер. Тобто для здійснення вибору у відповідних соціальних умовах і отримання схвалення з боку інших індивідів необхідно усвідомлено звести власні вподобання людини до узагальнених понять щодо цінностей, потреб та інтересів, які домінують у даному суспільстві. Теорія, яка вивчає проблеми узагальнення індивідуальних думок, вподобань, інтересів щодо суспільного добробуту, а також зв'язок між окремими індивідами і суспільством, називається теорією соціального вибору [3, с. 155]. Один із найвідоміших її представників, американський економіст, Нобелівський лауреат з економіки 1972 року, Кеннет Ероу вважав, що «добробут людини вимірюється її багатством і рівнем доходів, які отримуються за певний період часу. Багатство – це економічно змінна величина, і його обсяг визначається за певний момент часу. Дохід – теж економічно змінна величина, але він визначається за певний проміжок часу. Існує три основні форми багатства і відповідні форми доходів:

1) фізичне багатство (земля, нерухомість, авто, коштовності тощо);

2) фінансове багатство (акції, облігації, банківські депозити, готівка, чеки тощо);

3) людський капітал. Багатство, пов'язане з природними здібностями людини, її здоров'ям, пам'яттю, здобутою освітою, практичним досвідом роботи. Цей капітал – основне джерело доходів для більшості людей; як у грошовій формі – зарплата, так і в негрошовій – задоволення від творчості» [4, с. 52].

Тут мова йде про інтерпретацію політичного вибору економічною наукою, в центрі вибору – індивідуальна дія, максимізація власної вигоди, індивідуалізм.

У теорії вибору, якщо розглядати її з кута зору соціологічної теорії, наголос робиться на соціальних передумовах індивідуальної дії. Вона пояснює з кута зору соціальних цінностей та інтересів усі етапи прийняття політичних рішень, здійснення політичного вибору. Від формулювання альтернатив до впровадження обраного варіанту дій певним шляхом. Індивід, роблячи політичний вибір, враховує не лише власний егоїстичний інтерес, а й має на меті отримання соціального схвалення, принаймні з боку найближчого оточення.

Таким чином, у теорії політичного вибору з точки зору міждисциплінарного підходу поєднуються матеріальні, соціальні та культурні мотивації. Мета політичної дії визначається індивідом відповідно до власних інтересів, але з урахуванням широкого соціального та культурного контексту, який забезпечить визнання діяльності індивіда з боку інших індивідів. У процесі здійснення політичного вибору індивід не є егоїстом у прямому розумінні цього слова, він також виконує певну соціальну роль. Функція корисності політичного вибору, яка визначає «вагу» вигоди від реалізації тієї чи іншої альтернативи для індивіда, гармонійно доповнюється функцією соціального схвалення політичного вибору.

Серед основних припущень щодо ролі соціальних умов у здійсненні політичного вибору з кута зору міждисциплінарного підходу можна виокремити наступні. По-перше, соціальні ситуації варто зводити до дій індивідів. Для дослідження соціальних умов політичного вибору це означає, що діяльність колективних акторів (наприклад, партій, політичних інституцій, парламенту, ін.) варто розглядати як пошук компромісу між індивідами та визначення різних конфігурацій коаліцій індивідів. Цим пояснюється важкість утворення парламентської більшості, конфлікти у внутрішньопартійній взаємодії тощо. Колективний політичний вибір – це результат агрегації індивідуальних дій у визначених соціальних умовах. По-друге, політичний вибір має ґрунтуватися на раціональних мотивах. Це складне завдання. Насправді, раціональність критикується сьогодні в постмодерному дискурсі, ставиться під сумнів раціональність у класичному розумінні. Проте в політиці важливо зберегти раціональність як здатність аргументувати власні дії для інших із метою отримання суспільної підтримки. Раціональність має бути основою для політичних дебатів між владою та опозицією. По-третє, урахування індивідуальних преференцій індивіда (вони також з кута зору соціологічної теорії можуть бути обумовлені соціально). Тобто індивід розраховує власну вигоду від того чи іншого політичного вибору, співвідносячи власні витрати та переваги. Преференції характеризують діяльність усіх політичних акторів. Дане припущення ставиться під сумнів, насамперед, у конструктивістських підходах. Для їх представників політична дія обумовлюється не стільки ієрархією преференцій, скільки структуруванням сприйняття, укоріненого у культурних візрях [6, с. 112].

Можна виокремити напрямки соціальних досліджень, які стали джерелами визначення ролі соціальних умов політичного вибору. Так, ще наприкінці XIX ст. представники італійської школи дослідження державних фінансів (М. Панталеоні, У. Маццола, ін.) одними з перших сформулювали важливість балан-

су соціальних та політичних інтересів у бюджетному процесі, а також розробили модель балансу попиту та пропозицій на основі соціальних інтересів та потреб. Вже всередині XX століття теорія вибору стала вкрай популярною в економічній теорії. Така популярність пояснюється широким суспільним та політичним резонансом ідей К. Ероу щодо взаємного зв'язку індивідуального вибору та соціальних цінностей. У подальшому головним завданням представників даного напрямку стало визначення та ґрунтовне дослідження кореляції між соціальними умовами та конкретними економічними діями та політичним вибором індивідів. Тоді ж вперше і доволі успішно методи економічної науки було застосовано до аналізу політичного вибору (Д. Блек, ін.). Евристичність теорії вибору для досліджень політичної діяльності та політичної взаємодії вчергове була підтверджена роботами представників вірджинської економічної школи (Дж. П. Б'юкенен та ін.). У 1986 році Дж. П. Б'юкенен отримав Нобелівську премію з економіки «за дослідження договірних та конституційних основ теорії прийняття економічних та політичних рішень» [7, с. 56]. Відповідно до його теорії дослідження політичного вибору ґрунтуються на двох методологічних положеннях. Передусім, кожний індивід, здійснюючи політичний вибір, має на увазі захист власних інтересів, тобто виступає класичним прикладом «економічної людини». Але при цьому в процесі політичної діяльності індивід змушений реалізовувати власний егоїстичний інтерес тільки через процес обміну з іншими індивідами. Тобто політичний процес є взаємовигідною взаємодією індивідів із приводу пошуку спільного блага та захисту суспільного інтересу.

Таким чином, у процесі дослідження соціальних умов політичного вибору є три елемента: - методологічний індивідуалізм; - концепція «людини економічної» (раціональне усвідомлення власних інтересів); - концепція політики як обміну певними ресурсами (визнання, влада, соціальні блага, ін.).

Дж. П. Б'юкенен визначає відмінності між вибором в умовах ринків індивідуальних благ (економічний ринок, культура споживання) та соціальних благ (політичний ринок, елкторальний процес, демократія участі). Він обґрунтовує поняття «якість вибору»: «На споживчому ринку якість вибору майже непомітна, оскільки люди завжди впевнені, що одержать блага, якого прагнуть. На ньому індивід може обирати між багатьма різновидами одного блага, купувати різні блага в найрізноманітніших варіаціях одночасно... На політичному ринку соціальних благ все складніше, адже під час голосування за кандидата, який обіцяє підвищити пенсії та відремонтувати дороги, ці блага не гарантовані навіть у випадку перемоги цього кандидата на виборах. Тому політичний вибір здійснюється з дуже обмеженого набору взаємовиключних альтернатив. Виходячи із цього, Дж. П. Б'юкенен робить висновки, що варто надавати перевагу приватному ринку перед державою скрізь, де це можливо» [2, с. 110].

Розглянемо основні теореми та принципи теорії вибору, які дозволять краще зрозуміти соціальні умови політичного вибору. Мова йде про теорему неможливості К. Ероу, теорію «медіанного виборця», дилему в'язнів та дилему курчат.

«Теорему неможливості» сформулював Кеннет Ероу в 1951 році. Він розробив математичну модель прийняття групових рішень за умов необхідності врахування індивідуальних інтересів та переваг. Сутність теореми полягає в тому, що не існує жодного методу врахування індивідуальних інтересів для вибору з трьох і більше альтернатив, який можна було б назвати демократичним. Навпаки, для прийняття політичного рішення необхідно обрати диктатора, якому інші учасники делегують свої голоси.

Принцип медіанного виборця ґрунтується на теоремі неможливості. Зазвичай, цей принцип розглядають як політичну ситуацію, коли не всі умови теорії К. Ероу можна виконати. «Зазначений принцип – модель щодо системи прямої та представницької демократії, коли прийняття рішення відбувається відповідно до інтересів виборця-центриста (виборець, інтереси якого позиціонуються в центрі лінійної шкали суспільних інтересів). За цієї моделі індивід голосує стратегічно, тобто прагне обрати максимально вигідну позицію в конкретних умовах. Орієнтація на виборця-центриста дає змогу охопити більшість виборців унаслідок меншої суперечливості переваг різних груп виборців, ніж було б у випадку орієнтації на конкретний ідеологічний спектр – «лівий» або «правий» [1, с. 58].

Теорію ігор розглядають як метод аналізу рішень під час конфліктної ситуації, яку трактують як гру поміж принаймні двома учасниками, коли результат гри залежить від дій (стратегій) кожного учасника. Базовим є положення, що для учасників-акторів характерна раціональна поведінка. Відповідно до цього пояснення дії акторів ґрунтуються на певних моделях, які передбачають, що всі учасники гри будуть чинити оптимально для себе, тобто прагнути виграти. Кожен актор обирає власну стратегію поведінки, проте результат залежить від взаємодії всіх акторів. Розрізняють ігри з нульовою та з ненульовою сумою виграшу. У першому випадку гра матиме нульовий результат, якщо з двох учасників один виграє все, а інший (або інші) все програють. Для такого типу гри характерно, що сума виграшу дорівнює сумі програшу. Відповідно, в іграх з нульовою сумою виграшу немає співпраці між гравцями, яка передбачена в іграх з ненульовою сумою.

Кооперативну та некооперативну поведінку акторів із кута зору теорії ігор описують за допомогою ігрових моделей: «дилема в'язня», «дилема курчати» тощо.

Модель «дилеми в'язня» розробив М. Флуд. Зміст її такий: «Двох злочинців затримали в підозрі про скоєння злочину. В інтересах слідства їх утримують окремо, щоби вони не могли спілкуватися між собою. Визначення міри відповідальності залежить від поведінки кожного з них та їхньої спільної поведінки. Якщо один із двох підозрюваних зізнається і наведе достатню кількість аргументів щодо вини партнера, тоді його партнера засудять до десяти років позбавлення волі, а того, хто зізнався, звільнять. Якщо жоден із двох підозрюваних не зізнається, то кожен із них отримає по одному року. Якщо в скоєнні злочину зізнаються обидва, то кожен із них отримає по шість років» [5, с. 173].

Отже, спроба кожного з підозрюваних поводитися раціонально окремо від іншого, зазвичай призводить до негативного результату для обох, і вони обидва от-

римують по шість років. Висновок: відсутність співпраці між гравцями призводить до найбільш негативного результату.

Друга відома модель теорії ігор – «дилема курчати». Вона належить до моделювання взаємовідносин двох учасників в умовах гострого конфлікту. Назва походить нібито від реальних ігор, в які бавилися американські підлітки. «Гра така: з двох протилежних боків назустріч один одному вузькою дорогою мчать на великій швидкості два мотоциклісти. Кожен з учасників має на вибір лише два варіанти поведінки: звернути, щоб уникнути зіткнення, і дати дорогу іншому (в цьому випадку той, хто зверне, вважатиметься боягузом і програє – він є «курчам») або їхати і не звертати, розраховуючи, що суперник схибить і зверне; існує велика загроза зіткнення і можливого каліцтва, навіть загибелі. У цій дилемі виявляється принципове протиріччя між ієрархією пререференцій індивідуального гравця та раціональністю з погляду обох учасників гри. Оптимальним варіантом для обох є попередня домовленість, результатом якої може бути відмова від участі або звернення обох, щоб уникнути зіткнення. Інші варіанти стратегії передбачатимуть небезпеку трагічного фіналу для обох» [5, с. 174].

Теорія вибору пропонує власні пояснення того, як соціальні та політичні наслідки можуть виникати з рішень, прийнятих індивідуальними акторами, які часто навіть не замислюються щодо їх загальних наслідків або результатах для суспільства. Крім того, теорія вибору доводить, що в неринкових ситуаціях, наприклад здійснюючи політичний вибір, індивіди не завжди діють принципово інакше, аніж в ринкових. Відмінність у наслідках дій полягає не в самому виборі, а в його соціальних умовах.

Висновки. Отже, важливість теоретичних положень теорії суспільного вибору для функціонування сучасних політичних та економічних систем полягає в тому міцному взаємозв'язку, який у сучасному світі утворився між полями економіки та політики. Політична влада прямо впливає на рівень економічного розвитку країни, а економіка має зворотний вплив на політику і може призводити до політичної та соціальної нерівності в суспільстві. У зв'язку із цим представники теорії публічного вибору запропонували концепцію не лише дослідження, а й оптимальної організації політичного ринку, яка б враховувала мотиви поведінки як окремих індивідів, так і великих мас людей для підвищення ефективності політичних рішень.

У межах теорії соціального обміну, яка стала фундаментом теорії вибору, було виокремлено два рівні політичного вибору. Перший рівень – це розроблення правил і процедур прийняття політичних рішень (регламентація способів формування національного та місцевих бюджетів, схвалення законів парламентом, оптимізація системи оподаткування, принцип достатності та кваліфікованої більшості, правило простої більшості тощо), сукупність яких класик теорії публічного вибору П. Б'юкенен назвав «конституцією політичної економії» [2, с. 106]. Тільки узгодивши положення першого рівня, політичні актори можуть переходити до другого – впроваджувати «конституцію політичної економії» в практичну діяльність держави та її інститутів.

Підсумовуючи дослідження теорії вибору в соціології, слід відзначити її головну ознаку на сучасному етапі. Сьогодні як економічна, так і соціологічна теорії враховують обмеженість теорій раціонального вибору, положення яких ґрунтуються на моделі егоїстичного максимізатора вигоди – «економічної людини». Представники теорії публічного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, У. Нiskanen та інші) не лише поставили під сумнів принцип методологічного індивідуалізму в прийнятті політичних та економічних рішень, а й відчули потребу включити етику, мораль та культуру до поля своїх досліджень ефективності глобальних політичних та економічних інституцій.

Література

1. Бойцова О.Ю. Основные теоретико-методологические подходы в политической мысли XX века / О.Ю. Бойцова. – М. : Schola, 2001. – 209 с.
2. Бьюкенен Дж. Минимальная политика рыночной системы / Дж. Бьюкенен // От плана к рынку: будущее посткоммунистических республик. : Catallaxy, 1993. – С. 105–116.
3. Вербець В.В. Соціологія. Навчальний посібник / Вербець В.В. – К. : КОНДОР. – 2009. – 550 с.
4. Ковальчук В.М. Світова економіка: її історія та дослідники / В.М. Ковальчук. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 524 с.
5. Коллинз Р. Четыре социологических традиции / Р. Коллинз ; перевод Вадима Россмана. – Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 320 с.
6. Сморгунев Л.В. Современная сравнительная политология / Л.В. Сморгунев. – М., 2002. – 184 с.
7. Яковлев Д.В. Підхід раціонального вибору в дослідженні міжнародних відносин / Д.В. Яковлев // Наукові праці. Політологія. – Випуск 21. – Том 22. – С. 65–68.
8. Яковлев Д.В. Alea jacta est: вибір як елемент соціальної взаємодії / Д.В. Яковлев // «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у 21 столітті»: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Херсон, 27-28 лютого 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015 – С. 155–159.

Анотація

Нікешина К. С. Соціальні умови політичного вибору: міждисциплінарний підхід. – Стаття.

Досліджено соціологічний аналіз теорії вибору з метою виявлення значення вибору в соціальних відносинах та застосування теорії вибору в різних соціальних полях. Проаналізовано міст теорії вибору, а також основні етапи її становлення. Виявлено особливості практики впровадження вибору на сучасному етапі, запропоновано шляхи вирішення практичних проблем.

Ключові слова: теорія вибору, раціональний вибір, публічний вибір, суспільна думка, соціальні відносини, соціологія вибору.

Аннотация

Никешина К. С. Социальные условия политического выбора: междисциплинарный подход. – Статья.

Проведено исследование социологического анализа теории выбора с целью выявления значения выбора в социальных отношениях и возможности применения теории выбора в различных социальных полях. Проанализировано содержание теории выбора, а также основные этапы ее становления. Выявлены особенности практики внедрения выбора на современном этапе и предложены пути решения практических проблем.

Ключевые слова: теория выбора, рациональный выбор, общественный выбор, общественное мнение, социальные отношения, социология выбора.

Summary

Nikeshina K. S. Social conditions of political choice: an interdisciplinary approach. – Article.

Sociological analysis studied the theory of choice to identify the importance of choice in social relations and of the theory of choice in various social fields. Analyzed the content of the theory of choice, namely methodology and stages of development. Identifying characteristics practices implementation of choice at this stage and the ways of solving practical problems.

Key words: theory of choice, rational choice, public opinion, social relations, sociology of choice.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Л. С. Хорішко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ЕЛІТНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Постановка проблеми. Динамічні процеси функціонування політичних систем пов'язані з реалізацією комплексних дій стосовно якісного її оновлення. Відповідно, їх ефективність зумовлюється ефективною двосторонньою взаємодією політичної еліти та суспільства. Інституціоналізація еліти, формування інституціонального середовища реалізації її функцій повинні супроводжуватися процесами легітимації, спрямованими на закріплення в масовій свідомості владного статусу та пояснення необхідності здійснюваних перетворень (у тому числі модернізаційних) для досягнення суспільного блага. Процеси легітимації мають певну процедуру та технології реалізації, що постійно ускладнюються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, вимагаючи від еліти відповідних знань, вмінь, здатності враховувати існуючий досвід та нові виклики з метою забезпечення ефективної взаємодії із суспільством у ході реалізації визначених цілей та завдань, спрямованих на оптимізацію функціонування політичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси легітимації в політичній сфері є предметом вивчення багатьох вчених. Серед західних дослідників можна назвати М. Догана, П. Бергера, Д. Істона, С. Ліпсета, Т. Лукмана, Л. Саністебана та ін. Вони акцентували увагу на тому, що легітимація – це процес обґрунтування та формування підтримки політики владних суб'єктів, який передбачає суспільне оцінювання. Серед українських вчених можна назвати О. Висоцького, О. Новакову, С. Рябого, М. Тура, Є. Цокура та ін., у працях яких досліджувалися різні аспекти легітимації та причини делегітимації, технології легітимаційної політики та процедура її здійснення. Разом із тим, попри достатньо велику кількість робіт, присвячених процесам легітимації, недостатньо уваги приділялось саме легітимації еліти як політичного інституту.

Мета статті – з'ясувати особливості легітимації елітного політичного інституту.

Виклад основного матеріалу. Процеси політичної інституціоналізації сприяють формуванню нових якостей організацій та процедур взаємодії у рамках політичної системи з метою забезпечення важливої потреби суспільства в соціальному порядку через проведення необхідних змін. У ході процесу інституціоналізації політичної еліти відбувається закріплення елітних груп у системі владної ієрархії, формуються її структурно-функціональні характеристики, а також конкретизується наявний ресурсний потенціал. Ефективність процесів інституціоналізації еліти зумовлює її здатність до формування загальних принципів функціонування політичної системи та ініціювання (за потреби) здійснення модернізаційних перетворень із метою досягнення суспільного блага. У цьому контексті особливого

значення набувають процеси легітимації елітного політичного інституту.

На думку М. Вебера, результатом легітимації є формування відповідного рівня легітимності домінуючого в політичній системі порядку, який визнається більшістю суспільства. Відповідно, легітимність розуміється як визнання значимості певного типу владних відносин, спрямованих на здійснення ефективних перетворень у політичній системі, а також здатність політичної еліти довести необхідність та обґрунтувати доцільність їх практичної реалізації. Легітимність впливає на визначення суспільно-політичних орієнтацій громадян та закріплює необхідні типи політичної поведінки. На думку вченого, вона завжди пов'язана із смисловими характеристиками політичної системи, найбільш повно обґрунтовуючи доцільність заданого порядку, в порівнянні з іншими конкуруючими [2].

П. Бергер та Т. Лукман також розглядають легітимацію як своєрідний спосіб формування смислового універсуму, що пояснює та доводить доцільність певного порядку, тим самим закріплюючи відповідні форми взаємодії в політичній системі. Вчені наголошують на тому, що процесом легітимації можна управляти, сприяючи інтеграції суспільства навколо певних проєктів діяльності владних суб'єктів, а також використовувати її як технологію впливу, що орієнтована на всі доступні в політичній практиці засоби (від міфологічного до наукового обґрунтування явищ чи подій) [1].

На думку Ю. Габермаса, легітимність можна розглядати як своєрідну цінність існуючого політичного порядку, що проявляється у визнанні законності та справедливості. Досягнення даного стану можливе за наявності досконалої системи аргументації. Відповідно, вчений розглядає процес легітимації крізь призму функціонування раціональної системи комунікативної взаємодії між суб'єктами, що сприяє формуванню раціональної суспільної згоди. Вона розуміється як свобода діяльності конкретного суб'єкта заради досягнення суспільного блага.

У цьому контексті Ю. Габермас аналізує типи діяльності, що використовуються в процесі легітимації: 1) стратегічна, тобто сукупність взаємодій, пов'язаних з аналізом ситуації та вибором рішення щодо їх розв'язання; 2) інструментальна, тобто взаємодії, що зумовлені використанням конкретних соціально-політичних технологій; 3) комунікативна, тобто формування ефективних типів взаємодій, необхідних для досягнення відповідного рівня суспільного консенсусу; 4) нормативна, тобто вироблення правил здійснення комунікативної взаємодії. Виходячи із цього, процес легітимації в політичній сфері можливий за умови свободи дій (окремого політичного суб'єкта чи інституту) та узгодження інтересів більшості суспільства в ході комунікативної взаємодії [8].

На думку П. Бергера та Т. Лукмана, політичним інститутам завжди необхідна легітимація для пояснення та виправдання їх діяльності. Якщо на перших етапах функціонування інституту можна апелювати до традицій, тим самим підтримувати та реконструювати задану картину світу, то подальші процеси інституалізації вимагають нових форм легітимації, які б пояснювали сенс їх існування в умовах постійної мінливості політичних ситуацій та комунікативних взаємодій. Вони мають бути послідовними і надавати вичерпну інформацію відносно основних засад нового інституціонального порядку. Основною метою легітимаційної діяльності виступають процеси інтеграції, що відбуваються на двох рівнях: 1) горизонтальному, тобто визнання всіма суб'єктами взаємодії загальних правил та норм її здійснення; 2) вертикальному, тобто надання суб'єктивної осмисленості заданим алгоритмам взаємодії. Поеднання даних рівнів дозволяє забезпечити визнання інституціонального порядку на рівні суб'єктного простору діяльності та політичної системи в цілому [1, с. 63].

У цьому контексті можна погодитися з думкою О. Висоцького, що легітимація як пояснення і виправдання виконує наступні функції: 1) сприяння актуалізації альтернатив вирішення суспільно-політичних проблем та нівелювання можливих наслідків; 2) надання позитивних оцінок діяльності та рішенням владних інститутів, що за даних умов розуміються як найбільш доцільні; 3) мобілізація суспільного потенціалу з метою підтримки впроваджуваного елітою політичного курсу [3].

Виходячи із цього, елітний політичний інститут легітимізується на рівні власної структури, окреслюючи межі інституціонального середовища, в рамках якого здійснюються процеси прийняття рішень стосовно векторів розвитку та особливостей модернізації політичної системи, а також вибір доцільних способів та методів діяльності. Легітимізація також відбувається відносно інших суб'єктів інституціонального середовища (передусім, суспільства) стосовно розуміння ними необхідності здійснюваних перетворень та їх доцільності в контексті задоволення актуальних потреб суспільно-політичного розвитку. Окреслені процеси відбуваються на таких рівнях:

1) засвоєння наявних знань у вигляді норм та правил взаємодії, що дозволяють формувати нормативно-комунікативну включеність політичного суб'єкта в елітні кола різної ієрархії, тим самим забезпечуючи внутрішньоелітну ідентифікацію;

2) здійснення діяльності за наявними алгоритмами;

3) поступова диференціація сфер діяльності в межах елітного інституту, їх професіоналізація та вироблення нових алгоритмів взаємодії, що враховують традиції, але здатні адаптуватися до викликів навколишнього середовища;

4) символізація процесу інституалізації еліти, що включає в себе систематизацію всіх суб'єктивних та об'єктивних значень стосовно її місця та ролі в політичній системі, а також масштабів впливу на здійснення структурно-змістовних перетворень.

Саме на четвертому рівні легітимації відбувається кристалізація цілісної картини сприйняття елітного

інституту як значимого суб'єкта здійснення політичної діяльності, що зумовлюється процесами об'єктивації, седиментації акумуляції, знань. Об'єктивація розуміється як своєрідне закріплення в суспільній свідомості образу елітної структури, що проявляється в діяльності конкретних організацій, доступ до яких у принципі відкритий для всіх. Відповідно, формується можливість структуризації суб'єктивної діяльності представників політичної еліти та виокремлення стандартних (зрозумілих всім) ситуації взаємодії із суспільством через систему мовної та символічної комунікації. Дана система дозволяє впорядковувати існуючі символи, форми комунікативної взаємодії, способи поведінки еліти, перетворюючи їх на об'єктивно існуючі елементи повсякденного життя, зрозумілі суспільству. У свою чергу, процеси седиментації дозволяють накопичувати вироблений досвід взаємодії в суспільній свідомості, тим самим сприяючи формуванню традиційних для певної системи статусно-рольової сітки еліти, каналів рекрутування, форм взаємодії та інше. Усе це сприяє акумуляції традиційних та нових знань відносно структурного призначення елітного інституту в рамках політичної системи, тим самим актуалізуючи ті чи інші вектори легітимаційної політики в цілому [1].

На думку Н. Лумана, легітимація елітного політичного інституту пов'язана також із визнанням його рішень як зобов'язуючих для більшості суспільства. Оскільки в рамках політичної системи може продукуватися значна кількість рішень, то необхідна процедура набуття ними загальнообов'язкового статусу. Вона представляє собою певну спрощену модель розуміння та виправдання правил чи норм поведінки, що формується внаслідок генералізації найбільш суттєвих очікувань громадськості. Процедура має такі характеристики: автономність, наявність елементів ритуалу, перейняття соціальних ролей, публічність та непередбачуваність очікуваного результату. Виходячи із цього, вчений запропонував виокремити процедурні аспекти легітимації, пов'язані з прийняттям елітою рішень:

1) особливості функціонування політичної системи продукують моделі прийняття політичних рішень, що використовуються елітою та мають загальнообов'язковий характер;

2) будь-яке право на здійснення чи нездійснення діяльності в межах політичної системи встановлюється прийняттям рішення;

3) прийняті рішення вважаються зобов'язуючими, якщо лягають в основу політичної поведінки еліти, яка здатна абстрагуватися від минулого та за потреби адаптувати власні переконання стосовно вимог більшості суспільства;

4) легітимація самих рішень здійснюється за допомогою формування нових цінностей, уявлень та очікувань суспільства, що відповідають загальносистемним імпульсам функціонування [7].

Процеси легітимації елітного інституту відбуваються в межах конкретної політичної системи, а тому виділяють ряд факторів, що впливають на динаміку їх розгортання:

1) просторово-часові характеристики, тобто особливості політичної ситуації (типова, нова, невизначена),

в рамках якої відбувся прихід до влади конкретних суб'єктів та її співвіднесеність у часі з минулим, теперішнім та прогнозованим майбутнім;

2) особливості делегітимації попередніх владних суб'єктів (конфлікт цінностей чи інтересів еліти та більшості суспільства, відмінності між запланованими та здійснюваними стратегіями суспільно-політичного розвитку, посилення ролі політичної опозиції, наявність невирішених конфліктних ситуацій у політичній системі);

3) норми, що констатують наявність позицій у визначеному просторі та відповідних їм правил, принципів взаємодії політичних суб'єктів. Формальним джерелом формування норм виступає закон, а відповідно, створюються умови для розвитку демократичних політичних практик. Неформальним джерелом нормотворчості виступає традиція, внаслідок чого можуть створюватися передумови для розвитку феномену «подвійної інституалізації»;

4) основні суб'єкти (типи еліти, політичний лідер, групи інтересів, конкретні групи громадськості та ін.) та їх стратегічні орієнтири стосовно легітимаційної політики в цілому;

5) позиції в політичному просторі та особливості взаємодії з іншими суб'єктами з метою оптимізації легітимаційних процесів;

6) технології та напрями (зовнішньополітичний чи внутрішньополітичний) легітимаційної політики;

7) ресурси (економічні, соціальні, юридичні, культурно-інформаційні) практичної реалізації легітимаційної політики [6].

На думку С. Ліпсета, загальний рівень легітимності елітного інституту можна оцінити на основі трьох показників: культурна однорідність суспільства, модернізація економічної та політичної сфер його життєдіяльності. Високий рівень культурної однорідності суспільства, що забезпечується раціональною політикою у сфері задоволення потреб та інтересів різних суспільних груп, що включені у визначену елітою довгострокову, свідчить про загальнонаціональну стратегію розвитку. Більш-менш стійка культурна однорідність дозволяє формувати сприятливі умови для закріплення в масовій свідомості необхідних цінностей, орієнтацій, переконань, пов'язаних із визнанням доцільності перебування при владі відповідних елітних груп. Вдало проведені економічні реформи, що вплинули на підвищення рівня матеріального та соціального забезпечення більшості суспільства, виступають одним з основних кількісних показників легітимності як такої. Політичні зміни, передусім, асоціюються з високим рівнем стабільності функціонування політичної системи та авторитетом держави в міжнародному політичному просторі [5].

Водночас легітимність елітного інституту характеризується рядом ознак, що проявляються на інституціональному (тобто часовий період перебування при владі, стійкість елітної структури та політичного режиму) та змістовному (тобто успішність соціально-економічного розвитку, дієвість законодавчої бази, залученість громадян до управлінської діяльності та ін.) рівнях його функціонування. До основних принципів елітної легітимності можна віднести:

1) відповідність встановленого правлячою елітою політичного порядку домінуючим у масовій свідомості уявленням про засади підпорядкування;

2) взаємообумовленість доцільності дій правлячої еліти та необхідності їх визнання суспільством із метою досягнення суспільного блага;

3) ефективність порядку, що оцінюється показниками добробуту та безпеки;

4) відповідність запропонованого порядку принципам та нормам міжнародної взаємодії.

Вони визначають сутність політичного режиму, сформованого елітою та обумовлюють основну функцію легітимності. Вона полягає в забезпеченні згоди суспільства відносно доцільності існуючого режиму, визнання законності, створення умов для його активної підтримки громадянами. У політичній практиці виділяють такі джерела легітимації елітного інституту, доцільність яких визначається особливостями конкретної політичної ситуації:

1) доступ громадськості до процесів державно-політичного управління через, наприклад, форми консультативної взаємодії, що дозволяє формувати почуття відповідальності на рівні з політичною елітою за здійснювану діяльність, посилюючи при цьому рівень ідентифікації із системою в цілому;

2) високий рівень професіоналізму та морально-вольові якості еліти, що визначають результативність діяльності, тим самим забезпечуючи відповідний рівень репутації у визначеному політичному просторі;

3) примус, що може проявлятися в різних формах (обмеження прав і свобод особистості, зниження доступу до отримання певної інформації, заборона масових акцій протесту і т.д.) [4].

Відповідно, легітимацію політичної еліти можна розглядати як своєрідний двосторонній процес взаємодії політичних суб'єктів, претендуючих на владні ресурси і вплив із метою реалізації власних політичних чи модернізаційних проєктів та суб'єктів, які надають їм визнання та підтримку. Зміст даних легітимаційних процесів розкривається крізь призму таких складових частин:

1) обґрунтування, виправдання, підтвердження претензій на соціальну значимість політичної еліти та визначених нею стратегічних напрямів діяльності, а також способів її здійснення, що відбувається або за власною ініціативою, або за допомогою політичних консультантів чи інших зацікавлених осіб;

2) визнання, підтримка значимості політичної еліти та здійснюваних нею практик держателями ресурсів соціальної підтримки (авторитетними особами, лідерами думки, ЗМІ, активними групами громадськості та ін.) [2, с. 12].

Висновки. Процеси легітимації елітного політичного інституту виступають складовою частиною успішності політичної діяльності, спрямованої на здійснення змістовно-якісних перетворень та модернізацію політичної системи загалом. У ході їх реалізації відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності здійснюваної елітою модернізаційної чи іншої політичної діяльності, необхідності активізації власних ресурсів для її підтримки та визнання ефективності конкретного елітного інституту в порівнянні з іншими суб'єктами дії. У цьому

контексті актуалізується потреба подальших наукових розвідок стосовно процедури та суб'єктів реалізації легітимісної політики даного політичного інституту.

Література

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Висоцький О. Легітимісна політика: поняття і сутність / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 3–20.
3. Висоцький О. Сутність легітимізації політики / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4. – С. 24–34.
4. Керимов А. Легитимность политической власти: проблемы дефиниции и основные теоретические модели / А. Керимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf>.
5. Липсет. С. Размышления о легитимности / С. Липсет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pavroz.ru/lipset-legitimacy>.
6. Скиперских А. Легитимация и делегитимация политических режимов / А. Скиперских. – Елец: ЕГУ им. И. Бунина, 2006. – 142 с.
7. Тур М. Теоретико-методологічні засади процедурної легітимізації Лумана / М. Тур // Практична філософія. – 2005. – №3. – С. 25–31.
8. Habermas J. Communication and the Evolution of Society / J. Habermas [Trans. and with an Introduction by Thomas McCarthy]. – London: Heinemann Educational Books, 1979. – 239 p.

Анотація

Хоришко Л. С. Особливості легітимізації елітного політичного інституту. – Стаття.

Досліджено особливості легітимізації елітного політичного інституту. Процеси легітимізації даного інституту виступають складовою частиною успішності політичної діяльності, спрямованої на здійснення змістовно-якісних перетворень та модернізації політичної системи загалом. Вони реалізуються на рівні засвоєння норм та правил внутрішньоелітної взаємодії, діяльності за наявними алгоритмами, що враховують традиції та новачі. Це сприяє формуванню відповідного символічного сприйняття еліти та її впливу на функціонування політичної системи. Визначено фактори впливу на процеси легітимізації: просторово-часові характеристики, делегитимізація попередніх владних суб'єктів, норми та принципи взаємодії, суб'єкти легітимізації та їх позиції в політичному просторі, технології та ресурси здійснення легітимізації. У ході легітимізації відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності здійснюваної елітою політичної діяльності, необхідності активізації ресурсів для її підтримки та суспільне визнання ефективності.

Ключові слова: легітимізація, політична еліта, політична система, політичний інститут.

Аннотация

Хоришко Л. С. Особенности легитимации элитного политического института. – Статья.

Исследованы особенности легитимации элитного политического института. Процессы легитимации этого института выступают составляющей успешности политической деятельности, направленной на осуществление содержательно-качественных преобразований и модернизации политической системы в целом. Они реализуются на уровне усвоения норм и правил внутри элитного взаимодействия, деятельности по имеющимся алгоритмам, учитывающим традиции и новации. Это способствует формированию соответствующего символического восприятия элиты и ее влияния на функционирование политической системы. Определены факторы влияния на процессы легитимации: пространственно-временные характеристики, делегитимация предыдущих властных субъектов, нормы и принципы взаимодействия, субъекты легитимации, их позиции в политическом пространстве, технологии и ресурсы осуществления легитимации. В ходе легитимации происходит формирование в массовом сознании устойчивых убеждений относительно целесообразности осуществляемой элитой политической деятельности, необходимости активизации ресурсов для ее поддержки и общественное признание эффективности.

Ключевые слова: легитимация, политическая элита, политическая система, политический институт.

Summary

Khorishko L. S. Peculiarities of legitimation of the elite political institute. – Article.

The peculiarities of legitimation of the elite political institute were studied. The processes of legitimation of this institute are part of the successful political activity aimed at the implementation of meaningful and qualitative transformations and modernization of the political system in general. They are implemented at the level of adoption of the norms and rules of the intra-elite interaction, activity by the existing algorithms that take into account traditions and innovations. It contributes to the formation of the appropriate symbolic perception of the elite and its influence on the functioning of the political system. The factors of the influence on the processes of legitimation were determined: spatial and temporal characteristics, delegitimation of the previous government entities, norms and principles of interaction, subjects of legitimation and their positions in the political space, technologies and resources of the implementation of legitimation. During the process of legitimation there occur the formation of the stable beliefs in the mass consciousness concerning the appropriateness of the political activity, carried out by the elite, need for activation of resources for its support and public recognition of effectiveness.

Key words: legitimation, political elite, political system, political institute.

УДК 351.858:316.774 (477)

О. М. Щурко*кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук**Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного***ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Постановка проблеми. У глобалізованому інформаційному світі взаємодія та протистояння держав змістилися в інформаційно-комунікаційне середовище. Поширення і розповсюдження достовірної чи неправдивої інформації стало визначальним чинником конструювання соціального віртуального комунікативного простору та здійснення політики, міжнародної також. Новітні технології та Інтернет зумовили «трансформацію сприйняття <...> і почали формувати нове середовище існування людства» [9], в якому традиційні способи взаємодій підміняються віртуальним простором, і кожен може його самостійно творити та змінювати. Особливою визначальною ознакою цього простору є можливість глобального протистояння окремих ідей, індивідів, груп (хакерів), держав у цілому, тому для сучасних розвинених країн управління інформаційними потоками та контроль сфери комунікацій стає важливим елементом забезпечення суспільно-політичної стабільності всередині держави і основоположним механізмом реалізації ефективної іміджевої політики, зокрема конструювання сприятливого ефективного образу держави в глобальному конкурентному середовищі. Якщо в недалекому минулому моніторинг інформаційного простору всередині держави був спрямований на контроль за соціальним порядком [15], то на сучасному етапі він стає елементом інформаційних воєн і захищає від зовнішніх атак [3; 16; 20].

У процесі загострення політичних, економічних, соціальних та ін. криз, в умовах конкурентної боротьби, до якої долучені практично всі розвинені держави світу, зростає конфліктогенність політичного комунікативного середовища, в якому визначальною характеристикою могутності держав стає наявність та ефективність політики просування образу держави в міжнародне середовище, механізмів захисту і трансформації, а також дієвість кризових репутаційних стратегій. Існує твердження про те, що сила держави в сучасному світі залежить не від того, яким потенціалом вона володіє, а від того, «які дії вона може змусити зробити інші держави [17]».

Аналіз досліджень. Образ кожної держави має складну структуру, процеси його формування і трансформації відбуваються в психіці особистості. Через когнітивні (змістові) елементи подається інформація, знання про державу і спільноту за допомогою системи кодів і символів та оформлення в дискурсі, а також відбувається їх самоідентифікація та ідентифікація у світовому глобальному просторі. Емоційно-оцінкові елементи образу держави опосередковують сприйняття когнітивної складової частини, формують конкретне уявлення про державу, на його основі суб'єкт дає оцінку та «закріплює» за образом якусь характеристику – індикатор ставлен-

ня до окремої держави. Третій аспект – поведінковий – виступає результатом впливу двох попередніх і спонукає до певного типу політичної поведінки, визначає форми діяльності (чи бездіяльності) стосовно держави (активність, включеність, дотичність, пасивність, байдужість, ворожість, протест, протистояння чи т.п.). Таку структуру образу держави частково чи повністю розкривають концептуальні теорії Л. Мамут [4], Н. Хазратової [12, с. 29], І. Кісельова [2, с. 53] та ін.

Усі структурні елементи образу держави взаємозумовлені й одночасно ієрархічно структуровані, характеризуються і відносною усталеністю (тривалістю), і здатністю до трансформацій. Тобто образ держави вирізняється «стабільним набором фундаментальних характерних якостей [21, с. 198–214] та елементів, які під впливом історичних, міжнародних подій, діяльності політиків, громадянського суспільства, чи навіть випадкових подій здатні модифікуватися.

Мета статті – проаналізувати функціональні аспекти міжнародного образу держави. Образ держави реалізує важливі функції, які впливають на внутрішні процеси суспільства та зовнішню політику, серед них можна виокремити такі основні, які є взаємопов'язаними і взаємозумовленими: 1) інформаційна (презентаційна) – ознайомлює з державою, суспільними цінностями та способом життя у ній; 2) ідентифікаційна – визначає ключову інформацію (повідомлення) про державу, забезпечує впізнаваність, допомагає вирізнити її серед інших. Ця функція створює підґрунтя для формування позитивного образу країни; 3) комунікаційна функція виконує роль «посередника» для спілкування в глобальному інформаційному просторі та всередині суспільства; 4) символізації та ідеалізації – забезпечує сприятливе сприйняття образу держави через оформлення предметно-об'єктивної реальності за принципами уяви; 5) інтеграційна, в рамках якої образ – чинник консолідації суспільства; 6) мотиваційна – впливає на стратегію ухвалення зовнішньополітичних рішень та зовнішньополітичну діяльність; 7) статусно-репутаційна полягає у формуванні статусу держави на міжнародній арені, опосередковує та зміцнює репутацію; 8) захисна – визначає здатність і потенціал держави реалізовувати суверенітет, стає важливим інструментом ведення інформаційних воєн.

Виклад основного матеріалу. Функціональні аспекти образу держави виявляються через: а) відображення у свідомості людей; б) відчуття, сприйняття, уявлення на чуттєво-емоційному рівні; в) пізнання об'єкта через розуміння, судження, інтерпретацію на раціонально-мисленнєвому рівні; г) втілення образу через дії, діяльність, мову, символи чи іншу

знакову систему. У такому сенсі формування бажаного, планованого й одночасного адекватного реальному об'єктові та дійсності образу держави може забезпечити взаємозалежна та синхронна дія таких груп інструментів впливу: а) інформаційно-комунікаційних; б) діяльнісно-подієвих; в) символічних, із реалізації національної стратегії розробки, підтримки та просування образу держави, яка може бути частиною національної стратегії, внутрішньополітичних чи зовнішньополітичних стратегій окремих держав чи політичних союзів.

Для держав, які порівняно недавно стали частиною політичної карти світу та перебувають на шляху трансформаційних перетворень, на даному етапі становлення найважливішим завданням є творення нового позитивного образу для «включення» в систему міжнародних взаємодій. Інформаційна функція виявляється на двох рівнях: офіційному, через іміджеву політику держави, що пов'язана з просуванням іміджевого контенту, використанням PR-технологій (особливо актуальним стає e-PR) [11], функціонуванням політичної еліти, передовсім на міжнародному рівні, а також через діяльність недержавних громадських організацій чи окремих особистостей (спортсменів, науковців, митців, блогерів тощо). Важливим елементом презентаційної функції образу держави й одночасно інструментом його трансформації в умовах гіперрозвитку транскордонних обмінів та транспарентності сучасних суспільств стає чинник туристичної привабливості як важливий елемент «публічної дипломатії» [6]. Найактивнішими учасниками міжнародних взаємодій та міжкультурних комунікацій стають «турист і терорист» (Дж. Розенау), тому «забезпечення привабливості держави перетворилося на глобальний тренд <...> Туризм має колосальний репутаційний та представницький потенціал, репрезентуючи національну культуру (минулу і сучасну), основні здобутки країни світової спільноти» [6, с. 32]. Особливо важливою є інформаційна чи презентаційна функція в міжнародному середовищі, адже туризм – це не лише прибуток і розвиток рекреаційно-розважальної структури держави, а й, більшою мірою, можливість «познайомити» з природно-кліматичними, культурно-історичними та національними ознаками країни, які формують образну картину соціуму держави на основі ціннісно-орієнтаційної перцепції. Адже в активної частини закордонної аудиторії виявляється тенденція до заміщення зацікавленості політикою пізнанням світу через подорожі, міграції та мультикультурний діалог.

У сучасній політиці репутація – одна з важливих складових частин політичного успіху (або невдачі), іміджева характеристика і «ознака якості» того чи іншого суб'єкта політичних комунікацій та міжнародних взаємодій. Одна з головних функцій репутації – «реалізувати людську потребу у визнанні з боку оточення» [14, с. 17] – виражає зміст репутаційної функції образу держави. А управління репутацією – це «вторинний процес управління вже розкритими іміджами» [13, с. 21], які зумовлюють поведінку суб'єкта. Поняття образу держави як суб'єктивного виміру інформації про неї протиставляється об'єк-

тивним характеристикам як сумі об'єктивних наукових знань, властивих державі насправді, в чому проглядається дуалістичність його природи. При цьому необ'єктивність образу може виявлятися і в переоцінюванні об'єкту, і в недооцінюванні його потенціалу. Переоцінений образ – дуже істотний ресурс, особливо для формування та підтримки репутації держави. Недооцінений образ веде до зворотної ситуації, коли всі зусилля, прикладені для формування (конструювання) основних репутаційних аспектів образу держави, не приносять практично ніякого результату. Умовно держави, як і корпорації, повинні проводити ефективний «репутаційний менеджмент <...> як контрольований процес попередження кризи та нейтралізації її наслідків, а також використання кризових факторів для розвитку <...> системи» [8] для формування так званого «goodwill» – нематеріального активу, який стає основою для формування репутаційного капіталу держави.

Тобто образ держави виступає ресурсом у проведенні ефективної зовнішньої та міжнародної політики в сучасному взаємозалежному глобалізованому світі, елементом «м'якої» могутності («soft power» і «attractive power»), яка реалізовується через формування культурної привабливості суспільства [5].

Зважаючи, що на сучасному етапі в умовах конкуренції на міжнародному рівні взаємодіють вже не держави, а їхні віртуальні прототиби, образи держав стають «інструментами ведення війни <...> і застосовуються як знаряддя для нападу та захисту від ворогів» [10]. Ще в недалекому минулому хакерські атаки були спрямовані на пошук приватної інформації з акаунтів окремих користувачів, злам серверів приватних компаній чи викрадення секретної інформації, що становила державну таємницю (Сноуден). На сучасному етапі кіберзлочинність переорієнтовано на «злам свідомості» користувача через використання методів соціальної інженерії. Варто зауважити, що «інструменти творення реальності» зазнають постійного вдосконалення і розглядаються як основна із сучасних загроз на рівні міжнародних інститутів забезпечення безпеки у світі [19]. Маніпулятивні технології стають важливим інструментом ведення гібридних воєн, держави навіть використовують спеціальні організовані підрозділи – так звані «фабрики тролів», які поширюють через соціальні мережі вигідну їм інформацію чи створюють «інформаційний шум» для утримання контролю за комунікаційним простором і одержання переваги в інформаційних війнах [7].

Маніпулятивна функція образу держави пов'язана із «цілеспрямованим несиловим впливом для досягнення заздалегідь спланованих результатів [18] і на внутрішньополітичному рівні може виявлятися у двох аспектах: як засіб управління суспільством й виконувати функцію соціального контролю (ґрунтується, як правило, на жорсткому використанні інформаційного апарату та апарату формування ідей), а також для формування національно-патріотичної свідомості суспільства через символізацію історичного минулого, образів героїв та культурно-ідентифікаційних констант (національної свідомості). Найчастіше в інтересах держави на міжнародному

рівні за допомогою політичних та PR-технологій пропагують політичний курс, програму, просувають образ держави для здійснення маніпулятивного впливу на партнерів чи опонентів задля досягнення вигідного державі конкретного результату. Об'єкт маніпуляцій в такому випадку – більшість, суспільство чи закордонна аудиторія, ті, хто ухвалює рішення. Намагаючись контролювати та захищати свій інформаційний простір, держави розробляють та втілюють стратегії інформаційної безпеки для захисту національної безпеки держави загалом, адже у ХХІ столітті інформація перетворилася на основний інструмент конструювання політичної реальності.

Захисна функція образу держави також здатна реалізовуватись у двох взаємозалежних просторах: всередині держави і на міжнародному рівні, особливої значимості вона набуває в умовах «глобального села», де реальні факти, явища і процеси заміщаються їх віртуальними прототипами – образами. Аудиторія (реципієнти) здатні сприймати і «споживати» інформацію в уже знайомих оцінкових категоріях, кодах та чітко сформованій системі значень і смислів, які були заздалегідь створеними каналами передачі інформації. Середньостатистичний учасник комунікації визначає ступінь довіри до джерел інформації, є активно включеним до обговорення і демонструє рівень ознайомленості чи компетентності з проблемою. Наприклад, у соціальних мережах учасники обговорюють глобальні проблеми війни і миру, ефективності джерел атомної чи альтернативної енергії, потенційних чи уявних колапсів економіки будь-якої держави світу тощо, зазвичай не маючи потрібних знань чи освіти. Висловлюючи своє бачення, вони прагнуть знайти одностайність і визнання правильності їх поглядів. Звичайно, демократичні суспільства демонструють величезну толерантність у цих питаннях, свобода слова вважається непорушною цінністю, але на сучасному етапі авторитетні світові науковці чи політики особливо наголошують на небезпечності неконтрольованого інформаційно-комунікаційного простору – середовища, яке чи не найбільшою мірою впливає на формування політичних цінностей, культури та політичної поведінки і становить загрозу легітимності державної влади. Поширення шкідливої, фейкової інформації (яку зазвичай суспільство вже готове сприймати як істину) про певну державу становить небезпеку для свідомості населення, провокує недовіру до владних інституцій та їх рішень і спрямоване на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в країні. На нашу думку, руйнівний потенціал інформації як зброї неможливо спрогнозувати та оцінити потенційні наслідки в майбутньому. На міжнародному рівні дискредитація здійснюється інтроєктивними державами через скоординовані потужні інформаційні атаки на інтроєктивну державу, яка нездатна здійснювати ефективну інформаційну політику як через дипломатичні місії, представництва, політиків, що представляють її в міжнародних відносинах, так і дієву пропаганду чи контрпропаганду через ЗМІ. В умовах гібридних воєн образ держави володіє додатковим ресурсом захисту національної безпеки та національних інтересів на міжнародному рівні. Усередині держави образ

здатен консолідувати суспільство, чинити спротив спробам маніпулювання громадською думкою на основі довіри до влади та її політичних рішень на основі набутого досвіду (легітимності), національних цінностей та патріотизму. Позитивний міжнародний образ держави дозволяє здійснювати виважену та послідовну міжнародну політику через її авторитет, історично зумовлений попередніми діями, залученістю до процесів демократизації, раціональністю та консеквентністю політичної позиції у вирішенні глобальних світових проблем. Таким чином, образ держави реалізує захисну функцію.

Висновки. Міжнародний образ держави – явище психологічної свідомості, яке має складну структуру, складається з різнорівневих «пластів» та елементів. Основні з них формують його ядро – національну ідентичність, впливають на особливості реалізації основних функцій, які мають властивість конструктивного й деструктивного впливу на формування та реалізацію зовнішньої чи внутрішньої політики держави. Образ держави має бути синтезованим, правдоподібним, яскравим та конкретним, спрощеним, універсальним. Проте найважливішою ознакою, що визначає його утилітарну значимість, є здатність повноцінно функціонувати в мінливому сучасному світі.

На нашу думку, інформаційна політика держави, особливо в міжнародному комунікаційному просторі, має бути активною, наступальною та з миттєвою реакцією. Вплив дипломатії та потужної зовнішньополітичної пропаганди на міжнародний образ держави має бути скоординованим, організованим та безперервним, адже «образна національна стратегія – не розкіш, а засіб «просування» і розвитку держави» [1, с. 286].

Нездатність захищати інформаційний простір чи неусвідомлення важливості інформаційних загроз, позиція очікування завдає репутації держави величезної шкоди формуючи в закордонній аудиторії чи потужних політичних акторів образ «держави-жертви», неадекватного непрогнозованого партнера, який не захоче обстоювати спільних цінностей та інтересів і є занадто слабким, щоб захищати свій суверенітет і національну безпеку.

Література

1. Замятин Д., Замятина Н. Образная национальная стратегия / Д. Замятин, Н. Замятина // Гуманитарная география. Научный и культурно-просветительский альманах. – М. : Институт наследия, 2006. – Вып. 3. – С. 281–287.
2. Киселев И.Ю. Образы государств в международных отношениях: механизмы трансформации / И.Ю. Киселев // Полис. – 2003. – № 3(74). – С. 50–57.
3. Конгресс США выделил 100 млн долларов на сопротивление влиянию России [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.stopfake.org/kongress-ssha-vydilil-100-mln-dollarov-na-soprotivlenie-vliyaniyu-rossii/>.
4. Мамут Л.С. Образ государства как алгоритм политического поведения / Л.С. Мамут // Общественные науки и современность. – 1998. – № 6. – С. 85–97.
5. Най Дж. «Мягкая» сила и американо-европейские отношения / Дж. Най // Свободная мысль. – XXI. –

2004. – № 10. – С. 54–57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.postindustrial.net>.

6. Парфіненко А. Міжнародний туризм як інструмент публічної дипломатії: нові можливості для посилення зовнішньополітичного впливу України / А. Парфіненко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2016. – Вип. 127. – Ч. 1. – С. 27–41.

7. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2000. – 576 с.

8. Приятельчук О.А. Основні інструменти та комунікаційні технології управління репутаційним капіталом в умовах кризи / О.А. Приятельчук, Ю.С. Ковальчук // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 3. – С. 124–133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2014_3_14.

9. Промская Н. Сети и медиа. Новая среда обитания человека [Електронний ресурс] / Н.Промская // – Режим доступу до ресурсу : <http://hvylya.net/analytics/society/seti-i-media-novaya-sreda-obitaniya-cheloveka.html>.

10. Романенко Ю.М. Мифология конфликта, или Конфронтация образов / Ю.М. Романенко // Конфликтология. – № 2. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://ontoimago.spb.ru/article_024.html.

11. Терещук В.І. Формування міжнародного іміджу України засобами e-PR в контексті забезпечення її інформаційної безпеки / В.І. Терещук // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 64 (у двох частинах). Частина І. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2006. – С. 146–152.

12. Хазратова Н.В. Структурна модель образу держави / Н.В. Хазратова // Психологічні перспективи. – 2001. – Вип. 1. – С. 26–36.

13. Шабельник А. Имидж и репутация – две большие разницы / А. Шабельник // Советник. – 2002. – № 2. – С. 20–21.

14. Шихирев П.Н. Возможна ли этика бизнеса? / П.Н. Шихирев // Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – С. 16–25.

15. Altheide D. L. Moral panic: From sociological concept to public discourse. [Електронний ресурс] / David Altheide // – Режим доступу до ресурсу : <https://historicalunderbelly.files.wordpress.com/2012/12/moral-panic-from-sociological-concept-to-public-discourse>.

16. Auchard E. French candidate Macron claims massive hack as emails leaked [Електронний ресурс] / Eric Auchard ; Bate Felix. – Режим доступу до статті : <http://www.reuters.com/article/us-france-election-macron-leaks-idUSKBN1812AZ>.

17. Dahl R. The Concept of Power. [Електронний ресурс] / Robert Dahl // Behavioral Science. – 1957. – No 2. – P. 201–215 – Режим доступу до ресурсу : <http://openpdf.com/ebook/robert-dahl-pdf.html>.

18. Rudinow T. Manipulation / T. Rudinow. – N. Y., 1997. Цит. за: Каландаров К. Х. Управление общественным сознанием. Роль коммуникативных процессов / К. Х. Каландаров. – М. : Гуманитарный центр «Монолит». – 1998. – 80 с.

19. StratCom laughs: in search of an analytical framework [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : www.stratcomcoe.org/stratcom-laugh-search-analytical-framework.

20. Youssef N. A. FBI Suspects Russia Hacked DNC; U.S. Officials Say It Was to Elect Donald Trump [Елек-

тронний ресурс] / Nancy Youssef ; Shane Harris // – Режим доступу до статті : <http://www.thedailybeast.com/articles/2016/07/25/fbi-suspects-russia-hacked-dnc-u-s-officials-say-it-was-to-elect-donald-trump>.

21. Wendt A. Social Theory of International Relations / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 429 p.

Анотація

Щурко О. М. Функціональні аспекти образу держави на сучасному етапі. – Стаття.

Розглядаються особливості функціонування образу держави в умовах глобального інформаційного простору. Образ держави складається з конгруентних динамічних елементів, що визначають його дієвість, виконує низку суспільно-політичних функцій та може виступати інструментом внутрішньо- і зовнішньополітичних стратегій держави. На нашу думку, на сучасному етапі найважливішими функціями образу держави є інформаційна, статусно-репутаційна, маніпулятивна і захисна. Посилення транспарентності і взаємозалежності держав, вразливість їх інформаційного середовища по відношенню до зовнішніх деструктивних впливів, перетворення інформації на стратегічний публіцитний капітал зумовили значимість досліджень специфіки сприйняття і поширення образів в епоху цифрових технологій. Важливим є зростання ролі та впливу позаінституційних недержавних суб'єктів на міжнародний образ держави. Реалізація довгострокових іміджевих програм із просування образу держави в глобальному інформаційному просторі визначає її здатність забезпечувати національну безпеку в умовах ведення інформаційних воєн.

Ключові слова: образ держави, функції образу держави, репутація.

Аннотация

Щурко Е. М. Функциональные аспекты образа государства на современном этапе. – Статья.

Цель статьи – исследовать особенности функционирования образа государства в условиях глобального информационного пространства. Образ государства состоит из конгруэнтных динамических элементов, определяющих его эффективность, выполняет ряд общественно-политических функций и может выступать инструментом внутренне и внешнеполитических стратегий государства. По нашему мнению, на современном этапе важнейшими функциями образа государства являются информационная, статусно-репутационная, манипулятивная и защитная. Усиление прозрачности и взаимозависимости государств, уязвимость их информационной среды по отношению к внешним деструктивным воздействиям, преобразование информации в стратегический публицитный капитал обусловили значимость исследований специфики восприятия и распространения образов в эпоху цифровых технологий. Важным является возрастание роли и влияния внеинституционных негосударственных субъектов на международный образ государства. Реализация долгосрочных имиджевых программ по продвижению образа государства в глобальном информационном пространстве определяет его способность обеспечивать национальную безопасность в условиях ведения информационных войн.

Ключевые слова: образ государства, функции образа государства, репутация.

Summary

Shchurko O. M. Functional aspects of the image of the state today. – Article.

The article is to consider the peculiarities of the image of the state in a global information environment. The image of the state consists of congruent dynamic elements that determine its efficiency, has a number of social and political functions and can be a tool for internal and foreign policies of the state. We believe that at this stage the most important functions of the state is the image information, status and reputation, manipulative and protective. Increased trans-

parency and interdependence of states, their vulnerability to external information environment destructive influences the transformation of information into a strategic capital led research the specific importance of perception and image distribution in the digital age. It is important to increase the role and impact of non-institutional non-state actors on the international image of the state. The implementation of long-term image programs promoting the image of the state in the global information space determines its ability to ensure national security in conditions of information warfare.

Key words: image of the state, function of images of the state, reputation.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 32.019.5

В. І. Ломейко
магістр політології

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ У ВСТАНОВЛЕННІ ПОРЯДКУ ДЕННОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Одним із визначальних факторів формування порядку денного українського суспільства виступає політичний дискурс. Подвійна роль політичного дискурсу в процесі становлення порядку денного полягає в тому, що дискурс є символічним простором політичної взаємодії, за домінування в якому борються політичні актори, та водночас потужним інформаційним інструментом, за допомогою якого ведеться політичне суперництво.

У сучасному світі вплив політичного дискурсу на суспільство опосередкований мас-медіа, передусім – аудіовізуальними. Інтернет і телебачення завдяки технологічним можливостям щодо створення та розповсюдження масової інформації перетворюються не лише на транслятор політичних ідей. Вони здатні навіть ініціювати створення подій, а політичні події перетворювати на медіа-події у відповідності до критеріїв формату та рейтингу. Говорять, що мас-медіа частково здатні підпорядковувати політичний дискурс власним вимогам. Одна з небезпек цього полягає в тому, що мас-медіа поступово перетворюються на актора, який вже не тільки бере участь у формуванні політичного дискурсу, а й встановлює порядок денний суспільства. Щоправда, сьогодні одна небезпека (постання медіакратії) поступається іншій – медіа є дієвим інструментом нав'язування суспільству штучного порядку денного, який формується політичним дискурсом. Як наслідок – рух інформації відбувається «згори – вниз», що є характеристикою авторитарної моделі політичної комунікації. Суспільство перетворюється на пасивного споживача політичної інформації. Навпаки, демократична модель передбачає двосторонній рух інформації між суспільством та владою. В умовах демократії політичний дискурс та медіа-дискурс є лише одними з багатьох учасників процесу встановлення суспільного порядку денного.

Роль мас-медіа полягає не лише в тому, що вони можуть переконувати (як показує досвід пострадянських країн, – не всіх і не в усьому). Мас-медіа залучають увагу громадської думки до певних проблем та визначають критерії оцінки політичних подій. Тобто «за допомогою правильно встановленого порядку денного можна спрямовувати громадську думку в бажане русло <...> також продовжуються спроби повернути громадянина в політику за допомогою шоу, коли відбувається конструювання політичних подій у мас-медіа за законами розважальних програм» [21, с. 200]. У політичному просторі з'являється медіакратія, яка конструє політичну реальність та використовує технологічні можливості щодо створення та розповсюдження інформації як інструмент реалізації влади.

Політичний дискурс не виникає в соціальному вакуумі, і очевидно, що взаємодія між соціумом та політичною діяльністю характеризується взаємним

впливом. Актуальність дослідження ролі політичного дискурсу у встановленні порядку денного суспільства полягає в тому, що політичний дискурс не завжди визначає головні соціальні проблеми, але він здатний їх ранжувати, перевизначати, змінювати акценти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі політичного дискурсу у формуванні порядку денного розпочались у другій половині XX століття та супроводжувались постановкою та вирішенням багатьох наукових проблем, що стало основою для розвитку методології дослідження діяльності політичних акторів, мас-медіа, громадянського суспільства. Зокрема, термін «встановлення порядку денного», який спочатку використовувався дослідниками позитивістського напрямку, сьогодні став важливою складовою частиною конструктивізму та інтерпретативних парадигм.

Вивчення зарубіжної наукової літератури, яка присвячена політичному дискурсу показує, що провідними напрямками в дослідженні політичного дискурсу сьогодні є критичний дискурс-аналіз (Н. Ферклоу, Р. Водак, К. Шаффнер, Т.А. Ван Дейк, Л. Чоуліаракі, ін) і постмодерністський дискурс-аналіз (Е. Лакло і Ш. Муфф, Я. Торфінг, С. Жіжек, Я. Ставраксіс, ін.). Незважаючи на відмінності, в критичного та постмодерного дискурс-аналізу є точки дотику. Це пояснюється історичними причинами, адже джерела дослідження дискурсу спільні: М. Бахтін, А. Грамші, представники декількох генерацій Франкфуртської школи соціальних досліджень Л. Альтюссер, М. Горькаймер, Т. Адорно, Ю. Габермас, ін. Також взаємне інтелектуальне збагачення відбувалось у ході дискусій з представниками французького структуралізму та постструктуралізму, зокрема це М. Фуко, Ж. Деріда, Р. Барт, П. Бурдьє, ін.

Серед вітчизняних дослідників впливу політичного дискурсу на встановлення порядку денного можна виокремити такі напрямки. По-перше, дослідження сутності політичного дискурсу. Цьому присвячено праці К. Серажим (дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору) [15], Н. Кондратенко (український політичний дискурс) [9], Л. Нагорної (політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики) [12], Ф. Бацевич (нариси з комунікативної лінгвістики) [1], І. Бутової (політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень) [4], Ю. Шарапановської (теоретичні засади аналізу політичного дискурсу) [19], ін.

По-друге, визначення ролі парламентського дискурсу у формуванні порядку денного суспільства. Тут слід відзначити дослідження Ю. Ганжурова, в яких представлено політологічний аналіз парламенту України в політичній комунікації, визначено роль та місце парламентського дискурсу в структурі політичної

комунікації [5], Ю. Древаль (значущість комунікацій у парламентському процесі), О. Стасюк (парламентський дискурс ФРН, його особливості), Л. Басюк (негармонійне спілкування в парламентському дискурсі Великої Британії), В. Головань (дослідження дискурсу Європейського парламенту), С. Романюк (контroversії та маніпуляції в українському парламентському дискурсі), Д. Яковлева (роль політичних дебатів у парламентській діяльності) [20], ін.

По-третє, окремим аспектам політичного дискурсу в Україні присвячено праці Л. Стрій (ритуальні жанри українського політичного дискурсу) [16], С. Оксамитної (гендерні аспекти політичного дискурсу) [13], В. Бурбело (моделі дискурсу) [2], О. Чорної (застосування метафор у політичному дискурсі), І. Клименко (лінгвістичні особливості політичного дискурсу) [8].

Метою статті є дослідження ролі політичного дискурсу у визначенні порядку денного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує достатньо велика кількість визначень політичного дискурсу. Вони, природно, відрізняються в представників різних наукових напрямків та парадигм, так само як і розуміння ролі та місця політичного дискурсу у встановленні порядку денного. Якщо звернутись до визначення політичного дискурсу в «Енциклопедії постмодернізму», то дискурс інтерпретується як «наділений значенням фрагмент усної або писемної мови; фрагмент мови, що віддзеркалює соціальну, епістемологічну та риторичну практику групи; або спроможність мови віддзеркалювати й обмежувати цю практику в групі, а також впливати на неї» [6, с.126].

У сучасних умовах політичний дискурс виступає одним із важливих інструментів соціальної та політичної влади в суспільстві, в тому числі – встановлення порядку денного, ранжування значущості політичних подій, визначення «ваги» соціальних проблем. З одного боку, він слугує засобом, завдяки якому суспільству нав'язується політична воля правлячого класу (уряду, правлячої еліти, медіакратії, парламентської більшості, ін.). З іншого, політичний дискурс віддзеркалює наявні масові уявлення, стереотипи, упередження громадян щодо політики. Політичний дискурс відіграє подвійну роль у процесі встановлення порядку денного суспільства. У чому ж вона проявляється?

Передусім, політичний дискурс виступає як соціально-культурний та політичний феномен. К. Серажим вважає, що «дискурс – це складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який упродовж розгортання дискурсу «будується» його репродуцентом (автором) та інтерпретується реципієнтом (слухачем, читачем тощо)» [15, с. 7]. Це означає, що в політичному дискурсі найбільш явно та рельєфно

виражаються цінності та наявні соціальні норми. За допомогою аналізу дискурсу можна отримати інформацію щодо суспільства в цілому, сутності соціальних відносин, надати характеристику різним сферам соціального життя конкретного соціуму.

По-друге, за право контролювати зміст політичного дискурсу відбувається боротьба з використанням різних за своєю природою важелів впливу – державних ресурсів та інформаційних і комунікативних технологій. При цьому очевидно посилюється роль комунікативних технологій встановлення порядку денного. Мас-медіа та PR-агенції змушують політиків грати за правилами «рейтингу» та «формату». Варто погодитись, що «в сучасному дискурсі образ «лицаря на роздоріжжі», що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю «людини з пультом» (або з іншим гаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології. Один із основних викликів – це медіатизація інтеракції, що несе в собі потенційну загрозу перетворення ситуації вибору на *simulacrum* (П. Козловський, Ж. Дельоз, Ж. Бодріяр)» [20, с. 158].

По-третє, небезпека посилення ролі політичного дискурсу в процесі встановлення порядку денного відзначається практично всіма дослідниками. У дослідженнях ролі політичного дискурсу в процесі встановлення порядку денного застосовуються два основних підходи: критичний та постмодерністський дискурс-аналіз. Спільним для них є посилання на джерела досліджень подвійної природи політичного дискурсу та, відповідно, подвійної ролі політичного дискурсу в процесі встановлення порядку денного.

До таких джерел відноситься наступні ідеї. Передусім, це уявлення про діалогічність і поліфонічність будь-якого дискурсу, а також про мову як ідеологічний матеріал і арену політичної боротьби, які було розвинено в працях М. Бахтіна. Далі, наголос на гегемонії (класовому пануванні) та владному примусі, що міститься в мові пануючого класу (А. Грамші). Зрештою, інтерпретація ідеології як засобу (у тому числі дискурсивного) позиціонування індивідів як соціальних суб'єктів та аналіз комунікативного звернення як ідеологічного способу формування суб'єктивності, сформульовані Л. Альтюссером та іншими марксистами в другій половині XX століття.

Ідеї щодо політичної обумовленості дискурсу, його ідеологічного забарвлення та спрямованості на захист панування відповідного класу чи партії знайшли своє продовження в роботах М. Фуко. Він визначав дискурс як єдність знання і влади, а його вчення щодо дискурсивних формацій дозволяє тлумачити різні області знання та різні соціальні інститути як сфери контролю над дискурсом з боку «інстанцій влади». У М. Фуко найбільш чітко сформульовано ставлення до дискурсу як до певного символічного простору, за який відбувається політична боротьба [17]. Уявлення про дискурси як позасуб'єктивні ідеологічні формації, «матриці смислів», «місце зустрічі» мови та політики (ідеології), розгляд дискурсів як закодованих у мові форм ідеологічної класової боротьби є характерним для М. Пеше. У рамках семіотичного підходу дискурс інтерпретується як засіб конструювання соціальної реальності за допомогою значень (Р. Барт, ін.).

Під кутом зору соціологічної теорії П. Бурдьє дискурс розуміється як важлива складова габітусу, що генерує соціальні практики та регулює оціночні сприйняття, актуалізується погляд на дискурс як на символічний капітал, функціонуючий у політичному просторі [3]. Ідея щодо дискурсу як ресурсу, за допомогою якого ведеться політична боротьба, характерна і для Ю. Габермаса та виражена в його концепції ідеальної дискурсивної комунікації, спрямованої на досягнення згоди та балансу потреб [18].

На ґрунті цих та інших концепцій формуються інтерпретації дискурсу як владного ресурсу, властиві як постмодерністському так і критичному дискурсу-аналізу. Політичний дискурс як владний ресурс виконує важливу роль: він перевизначає соціальні проблеми відповідно до політичних інтересів, ранжує їх відповідно до завдань політичних акторів. У процесі встановлення порядку денного політичний дискурс виконує функції конструювання та реконструювання уявлень про світ політичного, регулює, розподіляє та перерозподіляє владу, сприяє формуванню політичних ідентичностей, артикулює соціальні потреби, інтереси та цінності. Фактично функція артикуляції виступає важливим етапом встановлення пріоритетів та формування порядку денного, адже політичний дискурс не визначає соціальні проблеми, а перевизначає вагу наявних (реальних) проблем для соціуму, виходячи з тактичних та еґоїстичних інтересів політичних акторів.

У дослідженнях з кута зору постмодерністських теорій відкриваються перспективні напрямки щодо визначення ролі політичного дискурсу у встановленні порядку денного суспільства. З одного боку, представники даного напрямку трактують дискурс надзвичайно широко та розглядають соціальні практики в якості дискурсивних. Окрема увага приділяється політичному дискурсу, визначається його провідна роль в артикуляції значень, формуванні та конструюванні соціальних просторів. З іншого боку, політичні дискурси інтерпретуються як відкриті, рухомі і мінливі утворення, які знаходяться в постійній взаємодії з іншими дискурсами і ведуть безперервну конкурентну боротьбу за «означення» світу, встановлення порядку денного. На думку О. Русакової, саме в постмодерністських теоріях знайшла вираження теза про те, що «всі образи дійсності, замасковані поняттям «об'єктивності», сформовані домінуючими дискурсами, які отримали перемогу в конкурентній боротьбі з альтернативними знаковими формаціями» [14, с. 34].

У пострадянських країнах найбільш активними суб'єктами встановлення порядку денного є добре організовані групи, які отримали доступ до влади, економічних, інформаційних та політичних ресурсів впливу на всі сфери суспільного життя, фактично монополізуючи його. Насправді, «такі групи не мають раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих або гірше організованих суспільних груп, суспільства в цілому» [20, с. 30]. Повною мірою це стосується політичного дискурсу, який формується пострадянськими елітами та впливає на встановлення порядку денного за допомогою мас-медіа. Саме в політичному дискурсі визначаються пріоритети політичного та соціального життя, які впроваджуються через мас-медіа до порядку денного суспільства.

Процес визначення ваги соціальних проблем отримав назву «настановчість» у роботі «Встановлення пріоритетів: масмедіа та громадська думка» Максвелла Мак-Комбса [10]. Засновниками теорії встановлення порядку денного є М. Мак-Комбс та Д. Шоу, які довели наявність кореляції між медіа-дискурсом та проблемами, які найчастіше згадувалися людьми під час соціологічних опитувань. Але залишалось відкритим інше важливе питання, яке стосується того, як і ким визначається тематика повідомлень мас-медіа. Очевидно, що мас-медіа здатні певною мірою нав'язувати громадянам відповідні пріоритети. Новини та сюжети мас-медіа згодом обговорюються індивідами із найближчим оточенням, і в результаті формується громадська думка з того чи іншого питання. «Щоденні новини сигналізують нам про останні події та зміни в навколишньому середовищі, які знаходяться поза нашим безпосереднім досвідом. Але газети, теленовини, а також різноманітні огляди й сторінки новинних веб-порталів зосереджують увагу та впливають на наше сприйняття найактуальніших тем. Ця здатність виділяти певні питання для суспільного сприйняття більшою чи меншою мірою й має назву настановчої або тематично настановчої ролі медій» [10, с. 28]. Також можна вибілити цілу низку проблем, які привертають увагу громадської думки незалежно від рівня уваги до них із боку мас-медіа. Такі проблеми в теорії встановлення порядку денного називають «нав'язливими», оскільки з ними громадяни стикаються безпосередньо у своєму повсякденному житті.

Політичний дискурс в Україні в умовах монополізації ринку мас-медіа з боку декількох фінансово-промислових груп прямо впливає на дискурс мас-медіа. Лише в 2016 році Верховна Рада України зобов'язала суб'єктів інформаційної діяльності (теле-радіоорганізації та провайдерів програмної послуги) розкривати інформацію про реальну структуру власності та надавати відомості щодо кінцевих бенефіціарів [7]. За даними Інституту масової інформації, ринок мас-медіа в Україні монополізовано декількома фінансовими групами (повні результати дослідження див. детал.: <http://ukraine.mom-rsf.org>). «76% аудиторії телеканалів покривають 4 компанії, пов'язані з одними з найбагатших людей країни: Віктором Пінчуком (СТБ, ICTV, «Новий канал», QTV, M1, M2) – 21,68% ефіру, Ігорем Коломойським (1+1, «Плюс Плюс», 2+2, ТЕТ, «Бігуді», УНІАН) – 20,49%, Дмитром Фірташем («Інтер», НТН, «Мега», K1, K2, Zoom, «Enter-Фільм», «Піксель») – 21,42% та Ринатом Ахметовим (ТРК «Україна», «НЛО TV», «Індиго ТВ») – 12,66%» [11].

За посередництва мас-медіа впливові політичні кола визначають порядок денний суспільства, особливо під час виборчих кампаній. Роль політичного дискурсу проявляється на всіх рівнях процесу формування порядку денного: індивідуальному, міжособистісному, соціальному. Політичний дискурс у сучасному українському суспільстві здатний здійснювати як прямий вплив на порядок денний мас-медіа через власників медіа-ресурсів (можемо назвати це «цензурою»), так і корегувати медіа-дискурс, шляхом майже непомітних маніпуляцій. На індивідуальному рівні політичний дискурс впливає на визначення того, які проблеми громадянин сам вважає важливими. Через

це ті теми, які обговорюють політики та на яких акцентують постійну увагу мас-медіа, громадянин може вважати вкрай важливими для свого особистісного життя. На міжособистісному рівні вплив політичного дискурсу зменшується. У ході обговорення проблем, визначених в якості пріоритетних у політичному дискурсі, індивіди завше вкрай критично ставляться до них та наголошують на маніпулятивності такого впливу. Але ж обговорюють вони частіше за все проблеми, нав'язані мас-медіа. Проте вже на рівні визначення того, що індивід вважає важливим для суспільства, відбувається фактичне відтворення порядку денного, встановленого політичним дискурсом за допомогою мас-медіа, особливо в короткотерміновій перспективі – напередодні виборів.

Висновки. Підсумовуючи дослідження політичного дискурсу та його ролі в процесі встановлення порядку денного суспільства, можна стверджувати, що політичний дискурс трактується як знаково-символічний спосіб комунікації, спрямований на виробництво і відтворення знань, образів, смислів, значень, цінностей та інтерпретацій, які забезпечують репрезентацію та ієрархізацію порядку денного, а також позиціонування індивідуальних та колективних політичних акторів у політичному просторі.

У політичному дискурсі враховується наявність «нав'язливих проблем». Саме тому мова йде про ранжування проблем, їх переформулювання. Якщо це не вдається, то застосовуються комунікативні технології з метою відволікання уваги від реальних проблем на користь тих, які є вигідними для політичного класу.

У демократичних країнах мас-медіа можуть визначати, яка тема (проблема) варта того, щоб включати її до порядку денного суспільства. Але цей вплив часто не прогнозований, не навмисний, а скоріш випадковий, він є наслідком потреби мас-медіа виділяти певні новини як найважливіші у визначений момент та суспільного запиту на це. У пострадянських країнах ситуація принципово інша. Мас-медіа переважно виступають тут в якості інструмента, за допомогою якого політики формують порядок денний суспільства.

Література

1. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Монографія / Ф.С. Бацевич // Львів : Видавничий центр при ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
2. Бурбело В.Б. Модель дискурсу в парадигмальному вимірі / В.Б. Бурбело // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка / відп. ред. О.І. Чередниченко. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – С. 81.
3. Бурдье П. Влада журналістики / П. Бурдье // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2004. – № 32. – С. 26–35.
4. Бутова І.С. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень / І.С. Бутова // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 16. – С. 232–238.
5. Ганжуров Ю.С. Парламент України в політичній комунікації: політологічний аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 політичні інститути та процеси / Ю.С. Ганжуров ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Київ, 2007. – 410 с.
6. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. Пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 126
7. Закон прийнятий з поправкою, яка забороняє резидентам Росії володіти засобами масової інформації в Україні [Електронний ресурс]. – Дзеркало тижня. – 2016 р. – Режим доступу : https://dt.ua/UKRAINE/rada-zobov-yazala-zmi-rozkriti-svoyih-vlasnikiv-183567_.html.
8. Клименко І. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу / І. Клименко // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць Української преси. Вип. 19. – 2009. – С. 182–186.
9. Кондратенко Н.В. Український політичний дискурс: монографія / Н.В. Кондратенко // Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Чорномор'є, 2007. – 196 с.
10. Мак-Комбс М. Встановлення пріоритетів: мас-медіа та громадська думка / Мак-Комбс М. ; пер. з англ. – К. : «К. І. С.», 2007. – 256 с.
11. Мовчан С. Кому належать українські ЗМІ? [Електронний ресурс]. – Політична критика. – 12 жовтня 2016 р. – Режим доступу : <http://ukraine.politicalcritique.org/2016/10/komu-nalezhat-ukrayinski-zmi/>.
12. Нагорна Л.Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.Б. Нагорна ; НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – Київ : Світогляд, 2005. – 316 с.
13. Оксамитна С.М. Гендерні відносини криз призму громадської думки в Україні і світі / С.М. Оксамитна // Наукові записки НаукМА. – 2007. – Т. 19. – С. 311.
14. Русакова О.Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель / О.Ф. Русакова, Д.А. Максимов // Политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 26–43.
15. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук / К.С. Серажим. – К., 2003. – 32 с.
16. Стрій Л.І. Функції ритуальних текстів в українській політичній комунікації (на матеріалі інавгураційної промови) / Л.І. Стрій // The First European Conference on Social Science and Humanities; Proceeding of the Congress «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2014. – С. 114–119.
17. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко ; пер. з фр. В. Шовкун. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
18. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – Наука, 2000. – 379 с.
19. Шарапановська Ю.В. Теоретичні засади аналізу політичного дискурсу / Ю.В. Шарапановська // «Молодий вчений». – № 4(31). – 2016 р. – С. 428–431.
20. Яковлев Д. Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії / Д. Яковлев // Актуальні проблеми політики. – 2012. – № 47. – С. 28–36.
21. Яковлев Д.В. Опоненти демократії: роль «партії влади» та медіакратії у пострадянській політиці [Текст] / Д.В. Яковлев // Молодий вчений. – 2014. – № 9. – С. 198–201.
22. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Анотація

Ломейко В. І. Роль політичного дискурсу у встановленні порядку денного українського суспільства. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню ролі політичного дискурсу у встановленні порядку денного українського суспільства. Визначено сутність понять «політичний дискурс», «порядок денний» та особливості їх політологічного розуміння як із кута зору актуальних теоретичних концепцій, так і в контексті політичних практик у сучасній Україні. Відзначено подвійну роль політичного дискурсу у встановленні порядку денного українського суспільства. Вона полягає в тому, що політичний дискурс є символічним простором, за який борються політичні актори, та водночас – засобом впливу, потужним інформаційним інструментом, за допомогою якого політики змагаються за домінування в процесі встановлення порядку денного.

Ключові слова: політичний дискурс, порядок денний, подвійна роль політичного дискурсу, критичний дискурс-аналіз, постмодерністський дискурс-аналіз, встановлення порядку денного.

Аннотация

Ломейко В. И. Роль политического дискурса в установлении повестки дня украинского общества. – Статья.

Статья посвящена исследованию роли политического дискурса в установлении повестки дня украинского общества. Определена сущность понятий «политический дискурс», «повестка дня» и особенности их политологического понимания как с точки зрения актуальных теоретических концепций, так и в контексте политиче-

ских практик в современной Украине. Отмечена двойная роль политического дискурса в установлении повестки дня украинского общества. Она заключается в том, что политический дискурс является символическим пространством, за который борются политические акторы, и одновременно – средством воздействия, мощным информационным инструментом, с помощью которого политики борются за доминирование в процессе установления повестки дня.

Ключевые слова: политический дискурс, повестка дня, двойная роль политического дискурса, критический дискурс-анализ, постмодернистский дискурс-анализ, установление повестки дня.

Summary

Lomeiko V. I. The role of political discourse in establishing the agenda of Ukrainian society. – Article.

The article is devoted to the study of the role of political discourse in agenda setting of Ukrainian society. The essence of the concepts of «political discourse», «agenda setting» and the peculiarities of their political understanding both from the angle of actual theoretical concepts and in the context of political practices in modern Ukraine are determined. The dual role of political discourse in establishing the agenda of Ukrainian society is noted. It is that political discourse is a symbolic domain for which political actors are struggling, as well as a means of influence, a powerful information tool by which dominant politicians compete in the process of establishing an agenda.

Key words: political discourse, agenda, dual role of political discourse, critical discourse analysis, postmodern discourse analysis, agenda setting.

УДК 328.182: 699.86+69.059

Є. В. Перегуда*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук**Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПОЛІТИКА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Громадянське суспільство є однією з актуальних проблем політичного розвитку сучасного суспільства. Складність соціальної структури останнього зумовлює те, що держава, попри всі ресурси, не здатна самотужки, без участі громадян, розв'язати багато суспільних проблем. Відтак вона зацікавлена в розвитку цивілізованого, ініціативного громадянського суспільства. Особливо актуальною є ця проблема в постсоціалістичних країнах.

Серед інструментів державного впливу на розвиток громадянського суспільства є політика енергоефективності та енергозбереження (далі – ПЕЕ). В Україні ця тематика є однією з домінуючих у риторичній владі. Особливо це стало відчутно після початку конфлікту з Росією, яка була головним постачальником енергоресурсів, що давало їй змогу тиснути на Україну. Але ця тема важлива й через інші причини, зокрема техногенний вплив, скорочення світових запасів енергоресурсів, зростання цін на них.

Проблема взаємодії між енергетичною політикою та політичною системою вже досліджувалась у науці. Зокрема, було зроблено висновок, що значні запаси енергоресурсів часто є джерелом авторитарних режимів. Навпаки, енергоефективність є запорукою демократії, оскільки зменшує залежність громадян від держави. Крім того, енергоефективність та енергозбереження (далі – ЕЕ) – це не лише модернізація промисловості та лише утеплення вікон та стін у квартирах, вони значною мірою пов'язані з управлінням об'єктами спільної власності (прибудинковими територіями, інфраструктурою тощо), що є основою громадянського суспільства.

Це дає змогу висунути гіпотезу, що ПЕЕ є одним із чинників розвитку громадянського суспільства. **Метою статті** є прослідкувати цей вплив, його ефективність, складнощі, які виникають на шляху взаємодії громадянського суспільства та держави в процесі реалізації ПЕЕ.

Аналіз останніх досліджень Під час реалізації мети дослідження ми ґрунтувались на певних засадах. По-перше, на концептуальних розробках громадянського суспільства. Наприкінці XX ст. відбувся новий сплеск інтересу до цього поняття (А. Арато, Ю. Габермас, Р. Дарендорф, Т. Карозерс, Д. Кін, Р. Патнем, Є. Шацький та ін.). В Україні до нього звертались Р. Балабан, Г. Зеленько, А. Карась, О. Кіндратець, А. Колодій, І. Кресіна, Ф. Рудич, А. Сіленко, Н. Хома, Г. Щедрова та ін. Значне місце у вітчизняних студіях займає аналіз відносин держави та громадянського суспільства. Учені, як правило, вважають, що останнє є сферою спонтанної самореалізації індивідів, вільною від державного втручання [18, с. 160–161]. Водночас у наукових працях є певні суперечності. Так, Ф. Рудич

пише, що «громадянське суспільство є основою держави» і водночас що «його становлення відбувається в тісному зв'язку із становленням правової, соціальної, демократичної держави» [2, с. 14].

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, ці суперечності виникають внаслідок жорсткого розведення держави та громадянського суспільства, що було закономірним у часи боротьби проти феодального абсолютизму, але не віддзеркалює особливостей сучасної взаємодії держави та громадянського суспільства. За умов демократії держава є ареною боротьби соціальних груп, а політичні еліти є соціальними мережами. Але соціальні групи не є незалежними від держави. Спираючись на дослідження взаємодії суспільства та політики, згідно з якими соціальний контроль дедалі більше зосереджується в політичній сфері (формула К. Гелбрейта), на концепції символічної політики, згідно з якими потреби громадян навіюються власниками символічного капіталу [22, с. 407], на неінституційний підхід, згідно з яким інститути є чинниками не лише реалізації, а й формування соціальних інтересів, ми змушені скоригувати деякі положення теорії громадянського суспільства. Можливості комунікаційних технологій ставлять під сумнів поняття спонтанності взаємодії індивідів. Насправді їх асоціації конструюються елітами, зокрема опозиційними. Але це не означає, що структура громадянського суспільства автоматично постає під впливом дій органів влади або політичних сил. Ці дії можуть бути неефективними, не корелювати зі станом розвитку суспільства та не призводити до необхідної ініціаторам громадянської консолідації. Більше того, дії одних органів влади та еліт можуть суперечити діям інших й тоді підконтрольні структури громадянського суспільства можуть знаходитись з їх ініціаторами в ситуації «перехресного суперництва». Врешті дійсно спонтанні громадські структури можуть опонувати елітам в цілому.

По-друге, теоретичним джерелом статті є дослідження проблем ЕЕ, в першу чергу в політичній та інших соціальних науках. На те, що ці проблеми є предметом дослідження цих наук, вказують документи Євросоюзу, де термін *energy efficiency* пов'язують не лише з технічними, а й з організаційно управлінськими заходами, з інституційними реформами [19, с. 17–18]. Крім того, явища ЕЕ тісно пов'язані з потребами громадян (зокрема, тими, які навіюються), тому вони неминуче є предметом аналізу соціальних наук, адже для задоволення цих потреб громадяни здійснюють соціальні дії.

Питання ПЕЕ вивчалися фахівцями держуправління, економістами, зокрема С. Денисюком, В. Жовтянським, М. Ковалком, М. Куликом, Б. Стогнієм, В. Струком, О. Суходолею та ін., а Г. Дмитренко на-

віть досліджував дотичні нашій темі проблеми стимулювання засобами цієї політики об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ). Але політичні аспекти ЕЕ в цілому висвітлені недостатньо. Серед політологів або політичних істориків, які їх вивчали, можна назвати О. Цапко-Піддубну, на думку якої механізми реалізації політики енергоефективності є видом політичних дій [21], а також автора цієї статті. Також з'явилися праці, присвячені проблемам ЕЕ в контексті діяльності окремих політичних сил [3].

Е ході розбудови ПЕЕ формуються інтереси соціальних груп. Це не лише споживачі, виробники або винахідники технічних рішень. Ринок останніх потребує регулювання, а відтак управлінських рішень. Учасниками цього процесу є органи влади. Крім того, щоб їх рішення були ефективними, суб'єкти ринку об'єднуються в групи (асоціації, партії) та тиснуть на владу. Підсумовуючи, слід зазначити, що енергоефективність та енергозбереження є сферою соціально-політичної взаємодії, а її суб'єктами є органи державної влади та місцевого самоврядування, політичні партії, громадські асоціації, які віддзеркалюють інтереси винахідників, виробників, постачальників, споживачів відповідних товарів та послуг. Відтак політика в цій сфері є інструментом конструювання суспільства [13, с. 76].

Також для нас важливий ще один підсумок попередніх досліджень сфери ЕЕ. Справа в тому, що політика в цій сфері включає три напрями дій: по-перше, модернізацію економіки, зокрема енергетичних об'єктів, по-друге, енергомодернізацію громадських будівель, у першу чергу бюджетних, по-третє, заходи в житловому секторі. Саме останній напрям у першу чергу цікавить нас у контексті ролі ПЕЕ щодо стимулювання громадянського суспільства. Як зазначають дослідники, ця політика має водночас враховувати всі ці напрями, оскільки якщо інвестуватимуть лише підприємства, зростання собівартості їх продукції призведе до зниження її конкурентоспроможності, а економія ресурсів не перекриє витрати. У разі ж додаткової активізації інвестиційних процесів із боку домогосподарств істотно зросте попит на продукцію вітчизняних виробників [4, с. 65–66].

Ситуація в житлофонді є однією з найбільш скрутних. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (далі – Мінрегіон) оцінює втрати енергії під час опалення житлового сектору в 60%, або \$3 млрд. [16, с. 5]. Але саме житлофонд є й найперспективнішим об'єктом дій з енергозбереження. Так, потенціал скорочення споживання газу в Україні за умов термомодернізації складає 11,4 млрд. куб. м, з них за рахунок санації будинків – 7,3 млрд. [16, с. 7].

Житловий фонд включає близько 6,5 млн. індивідуальних та, за даними Державної служби статистики, близько 240 тис. багатоквартирних будинків [6]. Понад 80% із них були побудовані до 1990-тих років, а відтак не відповідають стандартам енергоефективності. За даними Мінрегіону, потреба у витратах на термомодернізацію індивідуальних будинків складає \$28 млрд., багатоквартирних – \$17 млрд. [16, с. 8].

Джерелами фінансування термомодернізації є зовнішні кредити, бюджетні (державні та місцеві)

асигнування, інвестиції споживачів послуг з ЕЕ. Не можна сказати, що термомодернізація в Україні не фінансується за рахунок зовнішніх кредитів. Зокрема, Європейський банк реконструкції та розвитку виділив на ці цілі 75 млн. євро [20]. Євросоюз анонсував можливість інвестування 100 млн. євро у Фонд енергоефективності України, закон про який було ухвалено у 2017 р. Але ці суми не є критичними.

Те саме стосується й бюджетних джерел. У 2015–2017 рр. найбільші асигнування на ЕЕ виділяються по програмі «теплих» кредитів. Вона передбачає відшкодування: 20% кредитів – на придбання негазових котлів; 30% кредитів для фізичних осіб – на придбання енергозберігаючих товарів; 40% кредитів – для об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельних кооперативів на термомодернізацію [15]. У 201–2016 рр. у цю програму було вкладено понад 1 млрд. гривень, у 2017 р. – 400 млн. У поточному році було ухвалено закон про Фонд енергоефективності, в який держава також планує інвестувати, хоча нині є проблеми з його наповненням. Обсяг місцевих програм «теплих кредитів» у 2015 р. склав 14 млн. гривень, у 2016 р. – 45 млн. Як бачимо, в цілому асигнування з бюджетів також недостатні для швидкого розв'язання проблем у цій сфері. Тому ці кредити є радше індикатором стратегії в цьому напрямі.

Відтак громадянське суспільство має взяти значну відповідальність у реалізації ПЕЕ, в першу чергу у сфері житлового фонду. Його роль полягає не лише в сприянні політичному курсу держави, а й, керуючись формулою Д. Істона, у висуванні вимог до влади, розробці проектів рішень. Водночас держава має здійснювати дії, спрямовані на структуризацію та розвиток активності громадянського суспільства в цьому напрямі.

Соціологічні опитування свідчать, що громадяни в принципі підтримують ПЕЕ. Але проблема полягає в механізмах її реалізації, які мають стимулювати активність суспільства. За даними USAID, у 2014 р. готові були інвестувати в енергоефективність за умови співфінансування держави 52% українців, за рахунок інвестиційної складової частини – 23%, пільгових кредитів – 18%.

Можна виділити певні групи громадських об'єднань, які здатні відіграти важливу роль у підвищенні рівня енергоефективності. Але в першу чергу це ОСББ. Саме останні теоретично мають найкращі шанси стати тими структурами громадянського суспільства, в яких рівень спонтанної самоорганізації був би найвищий порівняно з іншими структурами. Проте ступінь їх активності в напрямі ПЕЕ донедавна був відносно низьким. Якщо в частині програм «теплих кредитів» для фізичних осіб фіксували перевиконання планів, то активність колективів мешканців будинків щодо залучення кредитів відставала. З 2015 р. до кінця грудня 2016 р. всього було надано на енергоефективні заходи 1,15 млрд. гривень, але для ОСББ та житлово-будівельних кооперативів (далі – ЖБК) – 28,3 млн. [10].

Однією з причин такої ситуації є низький рівень поширення вказаних структур. Частка приватного житла в багатоквартирних будинках сягає 93,7%,

водночас, за даними Мінрегіону, у березні 2016 р. ОСББ охоплювали лише 17 тис. будинків [5]. Найбільше їх було в Донецькій (2897), Львівській (1116), Дніпропетровській (1087), найменше – в Житомирській (224), Закарпатській (258), Чернівецькій (301) областях. Це відобразалося й на структурі отримувачів «теплых» кредитів.

Намагаючись прискорити процес, у 2015 р. був ухвалений закон [7], що зобов'язував мешканців до липня 2016 р. створити об'єднання співвласників та вирішити, управляти будинком самотужки чи обрати керуючу компанію. Якщо мешканці не приймали такого рішення, управителя мала призначити мерія. Проте ступінь активності мешканців не вписувався у визначені хронологічні межі, і набуття чинності цими положеннями було перенесене.

Серед причин стримування створення ОСББ 64% респондентів називали відсутність ініціативних мешканців, 61% – недосконалість правової бази, 31% – перепони місцевої влади. Це вказує як на специфіку муніципалітету українців, так і на недостатність дій влади та громадянського суспільства.

Попри вищевказані рекомендації економістів, пріоритетом інвестиційної політики уряду залишаються модернізація енергетичних об'єктів та бюджетних установ. Станом на початок 2016 р. з програм енергоефективності (\$1075 млн.) на житло припадали \$75 млн. [16].

Обсяг асигнувань по програмі «теплых кредитів» незначний. У квітні 2016 р. віце-прем'єр Г. Зубко визнавав, що держінвестиції в енергоефективність «мізерні, порівняно із сумами, які витрачаються на субсидії» [11]. У 2017 р. асигнування по програмі ще менше, ніж у 2016 р. У червні Верховна Рада за поданням Кабінету Міністрів розподілила додаткові надходження до державного бюджету в обсязі 26 млрд. гривень. На програму «теплых кредитів» було виділено всього 400 млн. гривень.

Отже, попри наявність структурних обмежень у вигляді менталітету українців, їх слабкої спроможності до об'єднання, державна політика не сприяє подоланню цього чинника. До речі, не лише мізерними є асигнування по програмі «теплых кредитів», але недостатні й асигнування на субсидії, які закладаються в обсязі меншому, ніж це потребується. Сам Мінрегіон вважає, що бюджет 2017 р. покриває потреби в субсидіях лише на дві третини [1].

Не дивно, що реакція населення на дії уряду відрізняється від його розрахунків. Уряд прогнозував, що значне підвищення тарифів на теплоенергію у листопаді 2016 р. змусить громадян здійснювати дії з енергозбереження та підвищення рівня енергоефективності. Але громадяни реагують інакше. Досить проаналізувати рівень сплати за теплоенергію в різних областях. Цей показник та показник середньої зарплати в областях – зворотно пропорційні. Цей факт потребує додаткового дослідження, але ризикомо висунути гіпотезу. Рівень сплати за теплоенергію вище там, де більші субсидії. Скорочуючи асигнування на субсидії, з-під їх дії фактично виводять громадян із середнім рівнем добробуту, внаслідок чого рівень сплати ними за енергоресурси нижче. Але вони не поспішають об'єднуватись та здійснюва-

ти дії з підвищення рівня енергоефективності. Вони просто не сплачують за енергоресурси та послуги. Це корелює з теорією групової поведінки М. Олсона [12], згідно з якою члени групи мінімізуватимуть особисті зусилля, спрямовані на досягнення групової вигоди. Але це фактично означає недовіру громадян до здійснюваної нею політики, в даному випадку – ПЕЕ.

Є проблема і з діями місцевого самоврядування. Муніципалітети не поспішали формувати програми компенсації заходів ЕЕ. Не всі райони та міста затверджували ці програми у 2015–2016 рр. Деякі програми були формальні – для звіту перед вищими органами влади. Так, обсяг програми в одному з районів у 2016 р. становив 5 тис. гривень. І це при тому, що в 2015 р. розмір «теплого кредиту» в середньому становив 20 тис., а для ОСББ – 110 тис. гривень [16, с. 44].

Слід констатувати, що місцеві влади не поспішають інтенсивно витрачати ресурс, отриманий внаслідок фінансової децентралізації. У 2016 р. приріст місцевих бюджетів склав 44 млрд. гривень, у той час як на програми ЕЕ було виділено лише 45 млн.

Але поступово програми збільшуються. У 2016 р. всього було ухвалено 216 місцевих програм компенсації «теплых кредитів» порівняно з 82 у 2015 р. Найбільш потужні програми мали Дніпро (4,2 млн. грн.), Львівська (7 млн.), Одеська (4 млн.), Київська (3,9 млн.) області. Обсяг виділених згідно із цими програмами компенсацій у 2016 р. склав 45 млн. гривень, що в 3,2 рази перевищувало рівень попереднього року [9]. За перші два місяці 2017 р. було прийнято вже 234 місцеві програми.

У 2016 р. ОСББ та ЖБК залучили майже 60 млн. гривень «теплых кредитів», що у 3,6 рази перевищувало показник 2015 р. Останні місяці також фіксують позитивну динаміку як щодо залучення ОСББ «теплых кредитів», так і в цілому розвитку інституційних засад управління житлом. Станом на листопад 2016 р. ОСББ існували вже у 24 тис. будинків [8]. У січні-лютому 2017 р. ОСББ та ЖБК залучили 3,3 млн. гривень на енергоефективні заходи, що в 4 рази більше за 2016 р. Зросла й кількість ОСББ, які беруть участь у програмі. За два перші місяці 2017 р. їх учасниками стали 33 ОСББ, тоді як минулого року в цей період – лише 12 [17].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зробити такі висновки. Громадянське суспільство здатне відіграти значну роль у розробці та реалізації ПЕЕ в житловому секторі, а остання є потенційно вагомим чинником розвитку громадянського суспільства. Але нині рівень громадської консолідації в цій сфері недостатній для ефективного представництва соціальних інтересів. Влада здійснює заходи для прискорення реформ та стимулювання розвитку сектора. Грунтуючись на наших попередніх дослідженнях [14], ми можемо зробити висновок про те, що опоненти реформи мають значний вплив на формування та реалізацію цієї політики. Водночас й у ключових її підходах є прогалини, які стримують громадянську консолідацію. Тому громадянське суспільство поставне найближчим часом перед новими викликами, а прискорення реформ має бути скориговане на заходи інституційного вдосконалення.

Література

1. Вергун Д. Половине українцев может просто не хватить субсидий / Д. Вегун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/market/real-estate/polovine-ukraintsev-mozhet-prosto-ne-khvatit-subsidij-3835832> (дата звернення : 03.03.2017).

2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Заг. ред. Ф.М. Рудич. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 410 с.

3. Деревінський В.Ф. Соціальні аспекти політики енергозбереження / В.Ф. Деревінський // Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму : історія і сьогодення. Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА (Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 р.). – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. – С. 113–120.

4. Дячук А.А., Подолец РЗ., Серебренников Б. С., Чепелев М.Г. / А.А. Дячук // Политика энергоэффективности в Украине: veritas momentum. Экономика Украины. – 2015. – № 4. – С. 58–69.

5. Ефективне управління багатоквартирними будинками / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jkg-ukraine.com.ua/efektivne-upravlinnya-bagatokvartirnimi-budinkami.html> (дата звернення : 30.04.2016).

6. Житловий фонд на 1 січня 2016 року : Експрес-випуск Державної служби статистики України № 184/0/05.5вн-16 від 29 червня 2016 р.

7. Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» від 14 травня 2015 р. № 417-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 29. – Ст. 262.

8. Зубко Г. Процес створення ОСББ увійшов у геометричну прогресію / Г. Зубко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249532058&cat_id=244276429 (дата звернення : 28.11.2016).

9. Лебедева О. В Украине втрое увеличилось финансирование «теплых» кредитов / О. Лебедева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/v-ukraine-vtroie-uvelichilos-finansirovanie-teplyh-kreditov-465174> (дата звернення : 23.01.2017).

10. Майже 80 млн. грн чергової фінансової допомоги на утеплення житла Уряд надав українцям у грудні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249613357&cat_id=244277212 (дата звернення : 22.12.2016).

11. Минрегион констатирует недофинансирование мероприятий по энергоэффективности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/minregion-konstatiruet-nedofinansirovanie-1461571418.html> (дата звернення : 25.04.2016).

12. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп М. Олсон. – М. : ФЭИ, 1995. – 174 с.

13. Перегуда Є.В. Інноваційний потенціал енергозбереження та енергоефективності : політичні аспекти / Є.В. Перегуда // Наукові праці МАУП. Серія : Політичні науки. 2017. Вип. 1 (52) / [редкол.: М.Н. Курко (голов. ред.) та ін.]. – К. : МАУП, ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. – С. 75–84.

14. Перегуда Є.В., Місержи С.Д. «Комунальна революція» : деякі параметри громадянської участі / Є.В. Перегуда // Politicus. – 2016. – № 1. – С. 122–125.

15. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 243 та від 17 жовтня

2011 р. № 1056 : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/231-2015-p> (дата звернення : 15.03.2017).

16. Проект Концепції Фонду Енергоефективності : Розроблено Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. К., 2016. – 90 с.

17. Савчук С. За перші 2 місяці нового року ОСББ залучили в 4 рази більше коштів на енергоефективні заходи, ніж за аналогічний період 2016 року С. Савчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249775764&cat_id=244277212 (дата звернення : 28.02.2017).

18. Сенюшкіна Т. Громадянське суспільство / Т. Сенюшкіна // Політична енциклопедія / Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – С. 160–161.

19. Углубленный обзор политики и программ Украины в области энергоэффективности. – Брюссель : Секретариат Энергетической Хартии, 2013. – 140 с.

20. Україне виделят 75 мільйонів на енергоефективність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/3664711-ukrayne-vydeliat-75-myllyonov-na-enerhoeffektyvnost> (дата звернення : 26.12.2016).

21. Цапко-Піддубна О.І. Аналіз механізмів реалізації політики енергоефективності / О.І. Піддубна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19. – С. 300–311.

22. Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique // Annales. Economic. Societe. Civilisations. – 1977. – № 3. – P. 405–412.

Анотація

Перегуда Є. В. Політика енергоефективності та енергозбереження як чинник розвитку громадянського суспільства. – Стаття.

Енергоефективність та енергозбереження – сфера політичної взаємодії, пов'язана з інтересами соціальних груп, зокрема в житловому секторі. Громадянське суспільство має відіграти значну роль у політиці енергоефективності, висуванні вимог до влади, розробці проектів рішень. Держава має сприяти розвитку громадянського суспільства в житловому фонді. Нині рівень громадської консолідації у сфері термомодернізації житла недостатній. Причини цього пов'язані не лише з менталітетом українців, а й з недоліками політики енергоефективності та енергозбереження, яку здійснюють центральні та місцеві органи влади.

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, громадянське суспільство, житловий сектор, термомодернізація, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків.

Аннотация

Перегуда Е. В. Политика энергоэффективности и энергосбережения как фактор развития гражданского общества. – Статья.

Энергоэффективность и энергосбережение – сфера политического взаимодействия, связанная с интересами социальных групп, в том числе в жилищном секторе. Гражданское общество должно играть значительную роль в политике энергоэффективности, выдвижении требований к власти, разработке проектов решений. Государство должно способствовать развитию гражданского общества в жилом фонде. Ныне уровень общественной консолида-

ции в сфере термомодернизации жилья недостаточен. Причины этого связаны не только с менталитетом украинцев, но и с недостатками политики энергоэффективности и энергосбережения, которую осуществляют центральные и местные органы власти.

Ключевые слова: энергоэффективность, энергосбережение, гражданское общество, жилищный сектор, термомодернизация, объединения совладельцев многоквартирных домов.

Summary

Pereguda Ye.V. Energy efficiency and energy saving policy as the factor of civil society development. – Article.

Energy efficiency and energy saving is the sphere of political interaction associated with the interests of social groups, particularly in the residential sector. Civil society should play a significant role in promoting energy efficiency policy, nomination requirements for power and development of project decisions. The state should promote the development of civil society in the residential sector. Now the level of public consolidation in thermomodernization of residential sector is insufficient. The reasons are related not only to the mentality of Ukrainians, but also to the shortcomings of energy efficiency and energy saving policy implemented by central and local authorities.

Key words: energy efficiency, energy saving, civil society, residential sector, thermomodernization, condominium.

**ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

УДК 342.3-048.44

О. І. Ісакова
кандидат філософських наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Проблема екологічної політики є однією з найбільш актуальних у сучасному світі. Від ефективності її здійснення безпосередньо залежить майбутнє конкретних країн і всього світу. Сучасний стан навколишнього середовища вимагає постійної уваги до проблеми екологічної безпеки та пошуку шляхів її вирішення. Актуальність визначається такими обставинами: відбувається ускладнення впливів суспільної діяльності на навколишнє середовище, і зростає обсяг завдань, пов'язаних із необхідністю її захисту та охорони; існує постійна необхідність оптимізації діяльності всіх інститутів політичної системи, покликаної забезпечити загальнонаціональну (в тому числі і екологічне) безпеку; потрібна зміна правил і принципів управління політичними і економічними процесами з урахуванням екологічних вимог; в офіційних колах, тобто серед тих, хто здійснює екологічну політику, немає ясного розуміння суті даної проблеми та її місця в системі загальнонаціональної безпеки держави [1, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Проблема екології і охорони навколишнього середовища приділяється велика увага. Існує безліч досліджень, які в тій або іншій мірі стосуються різних аспектів даної теми. Усю літературу логічно розділити на кілька груп.

Першу групу становлять дослідження, в яких сформульовані загальнофілософські, методологічні основи екологічної політики. Правильніше було б сказати, що в даних роботах піднімаються питання про взаємозв'язок суспільства та природи, біосфери і людини. Філософське осмислення сутності екологічного протиріччя знайшли відображення в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Тут можна відзначити праці В.І. Вернадського, А.А. Горелова, Л.К. Казакова, Б. Коммонера, В.А. Лося, Н.Н. Мойсеева, Н.Ф. Реймерса, А.Д. Урсула та інші. Взаємозв'язок соціального та екологічного розглядається в роботах В.Я. Ельмеева, В.Р. Овсяннікова, А.С. Мартинова [3, с. 55].

Другу групу досліджень складають роботи, в яких екологічна політика розглянута крізь призму права. Увагу дослідників цієї групи зосереджено на аналізі так званого «екологічного законодавства» норм права, пов'язаних з охороною навколишнього середовища та природокористування. Значний внесок у розвиток екологічного права внесли С.А. Боголюбов, М.Н. Бринчук, О.Л. Дубовик [4, с. 113].

Серйозний внесок у вивчення проблеми екологічних прав, механізмів реалізації норм екологічного права, а також реалізацією екологічних функцій держави внесли О.С. Колбасов, В.О. Петров, а також Т.В. Бурмістрова, М.І. Васильєва, Е.Н. Желваків, Л.О. Красавчикова та інші [5, с. 128].

До третьої групи досліджень можна віднести роботи, в тій чи іншій мірі присвячені екологічній безпеці. Це роботи Барановського С.А., Беркута В.П., Гиурсова В.В. та ін. [6, с. 178].

Аналіз літератури показує, що екологічна політика, як фактор забезпечення загальнонаціональної безпеки, не стала об'єктом комплексного політологічного дослідження. Цілісне і всебічне вивчення зазначеної теми не проводилося. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених екології, нові екологічні проблеми і соціально-політична ситуація, яка зараз відбувається, ставлять нові проблеми, які потребують якнайшвидшого політичного рішення.

Метою дослідження є проведення політологічного аналізу сучасної екологічної політики України в контексті забезпечення загальнонаціональної безпеки.

Дана мета, актуальність і недостатня розробленість теми в літературі визначили необхідність розв'язання таких конкретних завдань:

- 1) вказати місце екологічної політики в системі забезпечення загальнонаціональної безпеки і на цій підставі зробити висновок про значимість даної проблеми для країни в цілому;
- 2) провести аналіз екологічної обстановки в сучасній Україні на предмет виявлення проблем, що складають суть державної екологічної політики;
- 3) проаналізувати сучасну державну екологічну політику, виділивши в ній основні компоненти;
- 4) оцінити ефективність сучасної державної екологічної політики з метою забезпечення загальнонаціональної безпеки.

Об'єктом дослідження є загальнонаціональна безпека, включаючи такий її компонент, як екологічна безпека.

Предметом служить екологічна політика сучасної України як фактор забезпечення загальнонаціональної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Екологічна політика займає важливе місце в системі забезпечення загальнонаціональної безпеки. Загальнонаціональна безпека це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, особливе місце серед яких займають екологічні загрози: забруднення навколишнього середовища продуктами людської діяльності і виснаження природних ресурсів.

Наявність екологічних загроз дозволяє виділити в структурі національної безпеки такий вид безпеки, як екологічна безпека. Дане поняття можна визначити як стан захищеності середовища проживання людей від вичерпання природних ресурсів, знищення, забруднення та інших загроз, створюваних цілеспрямованою

(екологічні диверсії) та випадкової (техногенні катастрофи) діяльністю людини [7, с. 65].

Екологічна безпека займає важливе місце в системі загальнонаціональної безпеки. На екологічну безпеку впливають як зовнішньополітичні чинники (діяльність інших країн, війни між державами), так і внутрішньополітичні: стан економіки, відсутність контролю держави за станом очисних споруд, розвиненість системи охорони природи, екологічна культура населення та інші. Разом із тим екологічна безпека впливає на інші види безпеки, оскільки:

1) екологічні проблеми і кризи істотним чином впливають на стан господарства країни і суспільну стабільність;

2) нездатність органів влади швидко і ефективно вирішити екологічні проблеми зумовлює ставлення населення до політичної системи;

3) стан екології визначає здоров'я людей, тривалість їх життя і чисельність.

Екологічна політика України визначена «Основними напрямками державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», затвердженими Верховною Радою України в 1999 році. Цей документ передбачає довгострокову стратегію розв'язання екологічних проблем в Україні на національному, регіональному, місцевому рівнях та концепцію сталого розвитку України.

Головне завдання концепції сталого розвитку України – це забезпечення можливостей інтеграції екологічної політики в стратегію соціально-економічних реформ. Нагадаємо, що концепцію сталого екологічно безпечного розвитку прийняло світове співтовариство на конференції ООН із питань розвитку та охорони природного середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992). Її основною метою є забезпечення збалансованого розв'язання соціально-екологічних проблем, збереження природного середовища та природно-ресурсного потенціалу в майбутньому. Сутність сталого розвитку полягає в задоволенні потреб сьогодення без обмеження інтересів майбутніх поколінь [8, с. 66].

Невідкладним завданням політики у сфері охорони навколишнього середовища є проведення інституційної реформи державної системи охорони довкілля та використання природних ресурсів; впровадження механізмів та інструментів екологічної політики, реалізація пріоритетних національних і державних програм із метою створення умов для сталого збалансованого розвитку держави; створення державної системи регулювання екологічної безпеки як неодмінної складової частини національної безпеки України.

Основна мета екологічної політики України – гарантування екологічної безпеки для життєдіяльності громадян України; впровадження належних матеріальних, процедурних, інститутів та інших необхідних заходів щодо її регулювання та встановлення організаційно-юридичних умов для реалізації і захисту права людини на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище. До сучасних стратегічних пріоритетів сталого розвитку України в екологічній сфері належать: гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму негативного впливу наслідків аварії

на ЧАЕС; поліпшення екологічного стану річок України, зокрема басейну річки Дніпро та якості питної води; стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону; будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд; запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану; формування збалансованої системи природокористування.

За Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. № 40/95-ВР встановлюється пріоритет безпеки людини та навколишнього середовища від всіх видів діяльності у сфері використання ядерної енергії. Застосування ядерної енергії охоплює велика кількість і широкий спектр об'єктів, у тому числі ядерні установки, до яких відносяться: чотири діючі АЕС, де знаходяться в експлуатації 15 енергоблоків загальною потужністю понад 14 тис. МВт; дослідницькі ядерні реактори в науковому центрі «Інститут ядерних досліджень» НАН України; сховища відпрацьованого ядерного палива на Запорізьській і Чорнобильській АБС [8, с. 35].

У даний час метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем (Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» від 21.12.2010 р. № 2818-VI) [9, с. 34].

Україна підписала всі міжнародні екологічні конвенції та угоди, була одним з ініціаторів підписання регіональних конвенцій: Бухарестської (Про охорону Чорного моря від забруднення, 1992) і Карпатської (Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, 2003). До 2010 р. Україна як суб'єкт міжнародного права стала учасницею понад 40 багатосторонніх міжнародно-правових актів із питань охорони навколишнього середовища, забезпечення екологічної та радіаційної безпеки. Україна – одна з небагатьох європейських країн, де в основному законі країни, Конституції України, прийнятій в 1996 році, відображено право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля (стаття 50). Комплекс загальних питань, що регулюють охорону і раціональне використання природних ресурсів і об'єктів, відображено в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятому в 1991 р. Найважливішу роль в екологічному менеджменті підприємств відіграє закон України «Про екологічну експертизу», який закріпив обов'язковість проведення оцінки впливу на навколишнє середовище під час будівництва, експлуатації та реконструкції екологічно небезпечних об'єктів, а також закон «Про екологічний аудит», який визначив статус та процедури проведення власної екологічної політики підприємством, включаючи незалежні оцінки, рекомендації, сертифікацію та ін. [9, с. 65].

Головними екологічними проблемами України є забруднення навколишнього середовища продуктами людської діяльності і виснаження земельних, водних, мінеральних, лісових і біологічних ресурсів у результаті господарської та іншої діяльності.

Шкідливі викиди і забруднена питна вода створюють серйозну загрозу здоров'ю українців і, в першу чергу, дітей. Забруднення повітря породжує захворювання органів дихання, ендокринної системи, онкологічні проблеми. Недостатнє бюджетне фінансування водоохоронних заходів на більшості підприємств нашої країни та незадовільний стан комунальних водопроводів у деяких регіонах країни призводять до потрапляння в питну воду збудників кишкових інфекцій вірусу гепатиту А, ротавірусів.

Таким чином, забруднення атмосфери і гідросфери можуть мати серйозні наслідки для життя та здоров'я громадян країни, що дозволяє віднести ці проблеми до числа найнебезпечніших загроз національній безпеці України.

Крім забруднення навколишнього середовища, ще однією загрозою національній безпеці України є виснаження природних ресурсів у результаті господарської та іншої діяльності. Це проявляється в наступному:

1) значна частина земельних ресурсів України (насамперед сільськогосподарських угідь) схильні до ерозії, відрізняються підвищеною кислотністю і засоленістю. Зниження загального рівня культури землеробства і невиконання ґрунтозахисних природоохоронних заходів призвели до скорочення сільськогосподарських площ та зменшення врожаїв. Ряд ґрунтів у регіонах розвиненої добувної та обробної промисловості забруднені важкими металами, нафтопродуктами, радіонуклідами, хімічними і токсичними речовинами, а також захарашчені промисловим сміттям. Безсистемне, екстенсивне природокористування посилює антропогенне навантаження на ґрунт, що сприяє процесам деградації сільськогосподарських угідь і створює тим самим серйозну екологічну і економічну загрозу національній безпеці України;

2) відбувається зниження загального обсягу запасів мінеральної сировини та паливно-енергетичних ресурсів та зростання питомої ваги важковидобувних та некондиційних запасів вугілля. Заходи з консервації на стали нерентабельними родовищах часто не проводяться, що сприяє виникненню можливих осередків екологічної небезпеки в майбутньому;

3) лісові ресурси України скорочуються через широкомасштабних лісозаготівель, значно перевищують лісовий потенціал із-за частих лісових пожеж;

4) у результаті постійно зростаючого антропогенного впливу на навколишнє середовище і її надмірну експлуатацію сировинний потенціал біологічних ресурсів скорочується, а популяції багатьох видів рослин і тварин деградує або знаходяться під загрозою зникнення [10, с. 39].

Не ефективне використання ґрунтово-земельних, водних, мінеральних, лісових і біологічних ресурсів може призвести до серйозних екологічних проблем і тим самим порушити екологічну безпеку країни.

Найважливішим фактором, що робить вплив на екологічну безпеку країни, є також зовнішньополітичний. Дестабілізувати ситуацію в країні можуть викиди

шкідливих речовин та техногенні катастрофи в сусідніх з Україною країнах.

Висновки. У цілому в Україні складається непроста екологічна ситуація, яка потенційно загрожує цілим рядом проблем. Змінити ситуацію може тільки цілеспрямована, систематична діяльність із забезпечення екологічної (і тим самим національної) безпеки країни, екологічна політика. Її основою має стати усвідомлення того простого факту, що економічна діяльність, пов'язана з викидом відходів у природу і з активним споживанням природних ресурсів, не може тривати вічно і, в кінцевому рахунку, приречена на провал.

Державна екологічна політика України – це єдність і взаємозв'язок трьох компонентів: нормативно-правового (юридичні норми, що регламентують природоохоронні та ресурсозберігаючі заходи); інституційного (політичні інститути і організації, в обов'язок яких входить забезпечення на практиці екологічної безпеки держави) і функціонального (конкретні дії регіональних органів влади щодо охорони навколишнього середовища).

У зв'язку з особливою важливістю екологічних проблем очевидно, що центром прийняття рішень, спрямованих на поліпшення обстановки в країні, повинні стати державні органи. Тобто говорячи про екологічну політику України, слід мати на увазі державну екологічну політику. Сучасна державна екологічна політика носить суперечливий характер. У цілому заходи щодо забезпечення екологічної безпеки слід визнати потрібними, але явно недостатніми.

Екологічна політика як діяльність, спрямована на забезпечення екологічної безпеки, займає особливе місце серед компонентів національної безпеки країни. У силу того, що напруженість екологічної ситуації в Україні за останні роки суттєво не знизилася, екологічна політика продовжує залишатися актуальним напрямком політичної діяльності.

Література

1. Барановский В.А. Экологический атлас Украины / В.А. Барановский. – К. : Географика 2013. – 142 с.
2. Беркут В.П. Феномен экологического сознания: социально-философский анализ / В.П. Беркут. – К. : Основа 2012. – 213 с.
3. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский. – М. : Педагогика-пресс 1999. – 167 с.
4. Гирусов М.В. Система общества – природа: проблемы социальной экологии / М.В. Гирусов. – К. : Либідь 2002. – 190 с.
5. Горелов А.А. Человек, гармония, природа / А.А. Горелов. – М. : Наука 2013. – 230 с.
6. Казаков Л.К. Антропологический фактор и проблема устойчивости природных комплексов и современные проблемы и методы географических исследований / Л.К. Казаков. – К. : Основа 2014. – 245 с.
7. Коммонер Б. Замыкающийся круг / Б. Коммонер. – М. : Гидрометеиздат 1999. – 167 с.
8. Лось В.А. Взаимоотношения общества и природы как глобально-региональной проблемы / В.А. Лось. – М. : Проспект, 2000. – 211 с.
9. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды / Н.Ф. Реймерс. – К. : Освіта 2012. – 250 с.
10. Урсул Д.Д. Общественные аспекты экологической проблемы / Д.Д. Урсул. – М. : Наука, 2013. – 310 с.

Анотація

Исакова О. І. Екологічна політика як фактор забезпечення загальнонаціональної безпеки. – Стаття.

У статті розглядається екологічна політика, яка займає важливе місце в системі забезпечення загальнонаціональної безпеки країни. Наявність екологічних загроз дозволяє виділити в структурі національної безпеки такий вид безпеки, як екологічна безпека. У даний час метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Ключові слова: екологія, екологічна політика, регіональна безпека, природне середовище, екологічна безпека, екосистема, природокористування, екологічні проблеми.

Аннотация

Исакова Е. И. Экологическая политика как фактор обеспечения общенациональной безопасности. – Статья.

В статье рассматривается экологическая политика, которая занимает важное место в системе обеспечения общенациональной безопасности страны. Наличие экологических угроз позволяет выделить в структуре национальной безопасности такой вид безопасности, как экологическая безопасность. В настоящее время, целью национальной экологической политики является стаби-

лизация и улучшение состояния окружающей природной среды Украины путем интеграции экологической политики в социально-экономическое развитие Украины для гарантирования экологически безопасной природной среды для жизни и здоровья населения, внедрения экологически сбалансированной системы природопользования и сохранения природных экосистем.

Ключевые слова: экология, экологическая политика, общенациональная безопасность, природная среда, экологическая безопасность, экосистема, природопользование, экологические проблемы.

Summary

Isakova O. I. Environmental policy as a factor of ensuring national security. – Article.

The article discusses environmental policy, which occupies an important place in the system of ensuring national security of the country. The presence of environmental threats allows to allocate in the structure of national security this type of security as environmental security. At the present time, the purpose of the national environmental policy is to stabilize and improve the state of environment of Ukraine through the integration of environmental policy into socio-economic development of Ukraine to guarantee ecologically safe natural environment for life and health of the population, introduction of ecologically balanced system of nature management and preservation of natural ecosystems.

Key words: ecology, environmental policy, national security, natural environment, environmental safety, ecosystem, environmental management, environmental problems.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

А. Ю. Кравець

Природа політичної поведінки: біополітичний підхід..... 4

М. П. Надозірна

Індивідуалізм та раціоналізм як складові частини модернізації: історія і сучасність..... 9

К. С. Нікешина

Соціальні умови політичного вибору: міждисциплінарний підхід..... 13

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Л. С. Хорішко

Особливості легітимації елітного політичного інституту..... 18

О. М. Щурко

Функціональні аспекти образу держави на сучасному етапі..... 22

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

В. І. Ломейко

Роль політичного дискурсу у встановленні порядку денного українського суспільства..... 28

Є. В. ПерегудаПолітика енергоефективності та енергозбереження
як чинник розвитку громадянського суспільства..... 33

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

О. І. Ісакова

Екологічна політика як фактор забезпечення загальнонаціональної безпеки..... 39

Наукове видання

S.P.A.C.E.

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 4/2017

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – Н. Кузнецова